

т. с. еліот

ВБИВСТВО у соборі

diasporiana.org.ua

„On the Mountain“, Ukrainian publishers in the Western World, in co-operation with „Ukraine and the World“ (Hanover, Germany), present, on the occasion of T. S. Eliot's 75th anniversary, his „Murder in the Cathedral“ in the translation of the late Zenon Tarnawsky. The Appendix includes „The Waste Land“, completely translated into Ukrainian for the first time by Eagher G. Kostetzky, „Ash-Wednesday“, also completely translated for the first time by Vadym Letsytsch, and „Journey of the Magi“, reprinted in the translation of Vadym Letsytsch.

The portrayal on the cover is a montage of a photograph of Canterbury Cathedral (the pillars are from the beginning of the fifteenth century, the towers from the end of fifteenth and the High Altar from the twelfth) and of probably the oldest portrayal of the murder of St. Thomas Becket, a miniature from a Latin psalter of the twelfth century. (Actually, he was not killed in front of the altar as is shown in this and other portrayals, but when entering, for evening prayer, the north transept.)

Copyright of the works of T. S. Eliot by Faber & Faber, Limited, 24 Russell Square, London W. C. 1. (The authority for publishing Ukrainian translations from them was given to the editor in 1949.)

Copyright of the French text of John Hayward's notes to „The Waste Land“, 1947, by Editions du Seuil, 27 rue Jacob, Paris VIe, in T. S. Eliot, *Poèmes 1910-1930, texte anglais présenté et traduit par Pierre Leyris*. The Ukrainian translations of Mr. Hayward's comments, made after this French edition, by way of differentiation, are printed in italics. The several comments made by the present editor are printed in half-size characters.

The editor wishes to express his sincerest thanks to the above mentioned publishers in London and Paris, to Mr. Donald Gallup, Curator (Collection of American Literature at University Library, New Haven, Connecticut), to Mrs. W. M. Thoseby, M.B.E., Steward (Friends of Canterbury Cathedral, 3, The Precincts, Canterbury), and to Mr. Houston Rogers (Ltd., Photography, 20 Sloane Street, London S.W. 1), for their kind assistance and courtesy.

300 copies

On his seventy-fifth birthday

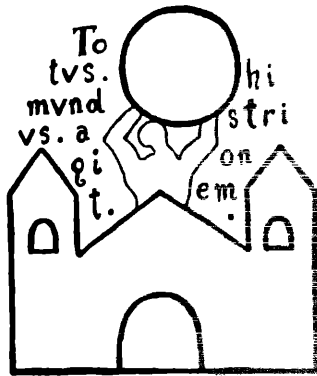
the 26th day of September 1963

THOMAS STEARNS ELIOT

is greeted by

„On the Mountain“

„Ukraine and the World“

Т. С. ЕЛІОТ

ВБИВСТВО у соборі

переклад

ЗЕНОНА ТАРНАВСЬКОГО

додаток:

**СПУСТОШЕНА ЗЕМЛЯ
ВЕЛИКОПІСНА СЕРЕДА
ПОДОРОЖ ТРЬОХ МУДРЕЦІВ**

серія «світовий театр»
у співпраці з «Україна і світ»
мюнхен 1963

P. S. Eliot

про видання:

Шедевр сучасної драматургії, «Вбивство у Соборі» Т. С. Еліота, з додатком трьох його найвідоміших поем, виходить в українському перекладі на день поетового 75-річчя: 26. вересня 1963.

Переклад драми належить перу покійного Зенона Тарнавського, видатного літератора та театрального діяча. Згідно з його волею, переклад опрацював Ігор Костецький.

Опрацювання, однак, звелось виключно до приведення в норму лексичних та фразеологічних локалізмів, до певної перебудови речень з огляду на їх можливу вимову з підмошків театрального коху і до інших подібного роду зовнішніх моментів. Сам бо з себе переклад Тарнавського (як і інші, що залишилися в його спадщині) править за самодатку культурну вартість.

Тарнавський завдав рішучого удару нашій перекладацькій рутині. Далекий будь-якого буквалізму, він знайшов цілковито нові можливості деклямаційного акцентування. Засаду первотвору, за якою кінець віршованого рядка часто не збігається з завершувальним для речення розділовим знаком, завдяки чому він — при особливому ритмі самого речення — раз-у-раз перетворюється на ланку «нескінченної мелодії», перекладач загострив засобами, притаманними його рідній мові. Тим то й у перекладі ритмічно слабка одиниця дістає спроможу опинятись у сильній позиції, півтон стає за старт самостійно розвиваної гами, і в сумі утворюється жива підстава надавати певним групам слів при їх повторі того значення, яке вони мають в оригіналі: значення музичного лаятмотиву.

У такому оточенні місця, витримані у т. зв. правильних метрах, і партії, де входять у гру точні ритми або іншого типу співзвучки (такі місця й частини у перекладі організовано за децю відмінною супроти оригіналу системою), набувають несподіваної свіжості. Те, що таке догідне заклятому штампові рецитаційної монотонії, тут, мовити б, щоразу посилено переживається в усій безпосередності поетичного розміру та звучання.

Такі ж взаємини і з самою мовною тканиною первотвору. Перекладач не тільки парафразує, «українізує» цілу низку неперекладних понять (що, зрештою, неунікненне, якщо йдеться про мистецький переказ з однієї мови на другу), а й створює певне середовище, в якому різні словесні ряди підмалюють один одний: від найбуденніших виразів до бароккізованої слов'янщини, з розмаїтою сполучною речовиною між цими двома бігунами.

Наслідком маємо еквівалент того, що звичайно носить назву Еліотової «розмовної простоти» і за чим насправді криється багатозарова семантика так англійської мови, як і мовомислення інших культурних циклів.

Українське театральне письменство дістає, отже, новий твір з мовно та ритмічно переомисленим особливим робом драматичного напруження.

З огляду на його внутрішньо символічний характер, певні назви й поняття у перекладі віддано великими літерами.

Частини поеми «Спустошена земля», надруковані у виданні вибраного Т. С. Еліота (бібліографічний його опис див. далі у даній публікації), тут подекуди опрацьовано наново. Разом з доданими частинами, яких у попередньому виданні бракувало, вони становлять перший повний переклад Еліотової поеми українською мовою.

Так само уперше повнотою з'являється український переклад поеми «Великопісна середа», що його спеціально для цього ювілейного видання виконав Вадим Лесич.

Інший переклад Лесича — поему «Подорож трьох мудреців» — передруковано (з деякими поробленими від перекладача змінами) з видання: Вадим Лесич. Розмова з батьком. Поезій зошит шостий. Об'єднання українських письменників «Слово», Нью-Йорк, 1957.

«На горі»

ВБИВСТВО

у

соборі

частина I

Діють:

ХОР КЕНТЕРБЕРІЙСЬКИХ ЖІНОК

ТРОЄ СВЯЩЕНИКІВ СОВОРУ

ПОСЛАНЕЦЬ

АРХИЄПІСКОП ТОМАС БЕКЕТ

ЧЕТВЕРО СПОКУСНИКІВ

ОБСЛУГА

Дія відбувається в Архиепископському палаці,

2. грудня 1170

*Кентерберійський Собор. Каплиця Мучеництва та Деканова каплиця
Canterbury Cathedral. The Martyrdom and the Dean's Chapel*

ХОР

Станьмо тут, щільно при Соборі. Тут зачекаймо.
Чи небезпека нас манить? А, може, якраз безпеки почуття
Ноги наші в бік Собору тягне? У чому загроза
Нам, бідним, бідним Кентерберійським жінкам? Яке
Лихо прийти ще може,
Якого ми не знаємо? Нам ніщо не загрожує,
Але нема безпеки й у Соборі. Якесь
Передчуття події,
Що має на наших статись очах, силує нам ноги
У напрям до Собору. Нас присилувано свідчення нести.

Відколи жовтень золотий похмурим обернувся листопадом,
І яблука, зібрані, покладувані, лежать у коморі, а землю
Брунатні вкрили й гострі смерти колючки в пустелі
Води й болота,
Новий Рік чекає, дихає, чекає, у теміні шепоче.
Коли чоботи брудні робітник із себе скидає і
Руку простягає до вогню,

Новий Рік чекає, на прихід Призначення чекає.
До вогню хто руку простягнув і
Всіх Святих згадав,
Мучеників спом'янув і святих, що чекають? І хто простягне
Руку до вогню і пана свого зречеться?
Хто грітиметься
Біля вогню — і пана свого зречеться?

Сім років, і літо минуло,
Сім років, відколи Архиепископ нас покинув,
Він, що завжди до люду свого був ласкавий.
Та недобре було б, якби він мав повернутись.
Чи Король владарює, чи правлять барони:
Переживали ми утиски всякі,
Та раду даємо собі якось і
Радіємо, коли нас у спокої лишають.
Пильнуємо порядок у наших господарствах.
Купець, обережний, боязкий, мозолиться, щоб
Щастячко собі невеличке придбати.
А й хлоп, отой, що над землі шматком своєї гнеться,
Сам кольору землі, притаманного йому кольору,
Воле, щоб його не помічали.
Я заколоту боюся тепер, після місяців спокійних:
Прийде зима, з моря смерть принесе,
Погубна застукє в наші двері весна,
Пагони, парості пожеруть наші очі й вуха,
Літо зловтішне висушить наші річища,
І вбогий ждатиме на новий, в'ялий жовтень.
Яку ж то літо принести може розраду
За осінні згарища й зимові мряки?
Що в літа спеці ми робити спроможні, крім
Як тільки в садах порожніх на новий чекати жовтень?
Незнана недуга над нами суне. Ждемо ми, ждемо ми,
І ждуть святі й страсотерпці на тих, які
Страсотерпцями й святими ще стануть.
Призначення в Божих чекає руках,
Різьбивши ще не вирізьблене:
Все те я вгледіла у смузї сонцесяйва.
Призначення в Божих чекає руках, а
Не в руках державних мужів, які —
Той добре, той зле — у задумах і загадах
Переслідують свою мету, що

Перелицьовується в їхніх руках за візерунком часу.
Прийди, щасливий грудню, — хто тебе спостереже,
Хто тебе прибореже?
Чи народиться ж знову Син Чоловічий у жолобі
Наруги?
Для нас, бідолашних, нема що робити, крім
Як тільки вичікувати й свідчити.

Вихід: СВЯЩЕНИКИ.

ПЕРШИЙ СВЯЩЕНИК Сім років, і літо минуло.
Сім років, відколи Архиепископ нас покинув.

ДРУГИЙ СВЯЩЕНИК Що Архиепископ робить і Папа, наш суверен,
З упертим Королем і Французьким Королем
У безнастанних інтригах, комбінаціях,
У засіданнях, зустрічах відбух, зустрічах невідбутих,
На нарадах нескінчених чи нескінченних,
У тому а чи тому місці Франції?

ТРЕТІЙ СВЯЩЕНИК Істотного нічого я не бачу
У володіння дочасного мистецтві.
Обман, насильство, тривалі зловживання.
Чи Король владарює, чи правлять барони:
Потужний править потугою, слабкий править примхою.
Один у них закон: владу вхопити й утримати.
Стійкий використовує глитайство й жадобу інших.
Кволий же проковтує сам себе.

ПЕРШИЙ СВЯЩЕНИК Чи те все не матиме кінця,
Аж поки при воротях убогі
Забудуть свого друга, свого батька у Бозі,
Забудуть, що приятеля мали колись?

Вихід: ПОСЛАНЕЦЬ.

ПОСЛАНЕЦЬ Слуги Божі й сторожі святині,
Я тут, щоб сповістити вас без багатомовства:
Вже в Англії Архиепископ, поблизу міста.
Мене поспішно послали наперед, аби
Вам про його надхід ознаймувати й дати спромогу
Підготуватись вам до зустрічі його.

ПЕРШИЙ СВЯЩЕНИК Невже скінчилося вигнання — пан наш,
Архиепископ,

Знов однодушний з Королем? На чому ж то погодились
Двійнятко гордих?

ТРЕТІЙ СВЯЩЕНИК Чи й справді мир знайшовся
Для плекання між молотом та ковадлом?

ДРУГИЙ СВЯЩЕНИК Скажи нам,
Чи й справді чварам давнім край, і чванства мур упав,
Що їх ділив? Мир буде — чи війна?

ПЕРШИЙ СВЯЩЕНИК Чи він приходить
У повній певності — а чи тільки забезпечений
Путогою Риму? Духової оруді,
Забезпеки права, народної любови — чи певний він?

ПОСЛАНЕЦЬ Ви слухні, висловлювавши дещо недовіри.
Приходить він і гордий, і смутний, скріплений в усіх
Своїх вимогах.
Безсумнівно, він забезпечений пошаною народу, що
Приймає його сценою палкого захвату.
Обабіч обличковують дорогу, летять шапки наділ,
Лістям, пізнім квіттям шлях засипають.
Тож і вулиці міста напакуються юрбою, і
Гадаю я, що кінь його втратить хвоста:
Кожна бо волосина з нього дістане цінність пам'ятки.
Так, він — одне і з Папою, і з Франції Королем,
Який бажав би справді затримати його у королівстві.
Та коли йдеться про нашого Короля — це інша вже матерія.

ПЕРШИЙ СВЯЩЕНИК А я ще раз питаю: буде війна чи мир?

ПОСЛАНЕЦЬ Мир. Але — не миру поцілунок.
Буде така собі полатана свитина, коли мою думку знати хочеш.
І коли вже спитав мене, то ось моя думка: наш Владика
Не з тих, хто годуються облудами,
А й не такий, що зменшив би хоч однісіньку
З своїх претенсій.
І коли ще мою думку знати хочеш, то ось вона: цей мир
Не схожий ані на кінець, ані на початок.
Загально відомо, що Архiepіскоп,
Розлучавшись з Королем, так нібито до Короля сказав:
Я залишаю вас, мовляв, мій пане, як людину, що її
В житті оцім більше вже не побачу.
Мені відомо те, запевняю вас, із
Віродостойних джерел.
По-різному гадають про те, що думав він, але
Ніхто не вважає, що то було щасливе віщування.

Відхід: ПОСЛАНЕЦЬ.

ПЕРШИЙ СВЯЩЕНИК Я боюся за Архиепископа, я боюся за Церкву, бо
Знаю я, що гордість, із швидкого породжена багатства,
Лише гіркі спричинює нещастя.
Бачив я його як Канцлера, якого шанував Король,
Любили або страхались на свій лад придворці.
Погорджуваний, погорджував ними, завжди самотній,
Ніколи — один з-поміж них, завжди — у небезпеці.
Його чеснотами годувалася гордість,
Гордість, що знаходила підтрим у безсторонності,
Гордість, що знаходила підтрим у щедрості.
Ненавдивів владу, що з дочасного приходила спадку,
Якби Король був більший або якби він був слабший,
Можливо, справи обернулися б для Томаса
Інакше.

ДРУГИЙ СВЯЩЕНИК А все таки пан наш повернувся. Владика наш
знову

Додому повернувся.
Ми надто вже довго чекали, від грудня, до
Очманілого грудня.
Архиепископ у проводі нашому стане, тривогу розжене
І сумнів.
Він скаже, що нам робити треба, нам він дасть
Накази, нас повчить.
Однодушний Владика наш із Папою, а й з Королем
Франції.
На цю ми можем спертися скалу, твердий під ногами
Відчуваємо ґрунт,
Проти хвиль вічних змін та влади коливань
Між баронами та дідичами.
Скала Господня під нашими ногами. Із вдячністю сердечною
Владика ходімо зустрічати.
Наш Владика, наш Архиепископ повертається. І коли
Архиепископ повертається,
Розвіваються сумніви наші. Тож радіймо,
Радіймо, кажу, і вітаймо його з усміхом веселим.
Я Архиепископа слуга. Тож вітаймо Владика!

ТРЕТІЙ СВЯЩЕНИК На добре чи на зле — хай обернеться колесо.
Сім років тих мертво колесо стояло, було недобре.
На добре чи на зле — хай обернеться колесо.
Бо хто добра знає кінець — чи зла?

ХОР

Аж доки жорна не затихнуть,
Не закриються з вулиці двері
І дочки гудьби в покорі не впадуть.

Спокою в місті немає, непевна стоянка наша.
Зловісний вітер, зловісний час, непевний прибуток,
Певна — лиш небезпека.
О пізній пізній пізній, пізній час, надто вже пізній і трухлявий
Цей рік.
Злющий вітер, і море гірке, і сіре небо,
Сіре сіре сіре.
О Томасе, повернись, Архиепископе. Повернись, повернись
до Франції.
Повернись. Бігцем. Тихцем. Загинути дай нам у тиші.
Ти в оплесках приходиш, ти в радощах приходиш, але
Приходиш ти, смерть до Кентербері несучи:
Загибель домові, загибель собі самому — загибель світові.

Ми не хочемо, щоб скоїлося щось.
Ми у тиші сім років жили.
Щасливі, що не помічав нас ніхто,
Жили ми й животіли.
Були переслідування, але й радощі були,
Нужда була і сваволя,
Кривди дрібненькі були.
А все таки ми жили,
Жили ми й животіли.
Часами збіжжя підводило нас,
Часами жнива були добрі.
Один рік був сльотавий,
Інший рік був сухий.
Одного року яблук безліч було,
А в іншому слив не ставало.
А все таки ми жили,
Жили ми й животіли.
Святкували ми свята, богослуження слухали,
Ми пиво варили і квас,
На зиму дрова збирали,
Пліткували по кутках при вогні,
На рогах патякали вулиць —
Не завжди ми пошепки ляси точили!
Жили ми й животіли.
Народини ми бачили, смерть і весілля,

У всілякі бешкети замішані бували.
Нас притискали податки,
Ми ж реготали й базікали.
Дехто з дівчат непомітно пощезав,
Загадково, та ще й не здатних на те.
Всі мали ми свій особистий страх,
Свої тіні окремі, свої таємні бояння.
А тепер страшений нас жах охопив, жах не одної тільки
З нас, лише – багатьох.
Жах, як три пологах або смерті, коли ми
Пологи і смерть бачимо окремо. Ми
Боїмося жахом, якого не знаємо, якого
Неспроможні лицезріти, якого не розуміє ніхто.
Вирвано з нас наші серця, а мозки наші
Облуплено, мов з лущайок цибулю, і
Самі загублені ми в смертельному жасі, якого
Не розуміє ніхто. О Томасе,
Архиепископе,
О Томасе Владико, покинь нас, лиши нас у нашім
Покірнім і біднім животінні. Лиши нас і
Не неволь переживати загибель дому цього,
Архипастиря загибель – загибель світу.
Владико, безпечний і певний долі своєї, неустрашимий
Поміж тінями, чи знаєш ти, чого ти хочеш, чи знаєш ти, що
Для людей малих це значить, життя яких вплелось у долі ткань,
Для малих людей, що справами жили малими,
Напруга мозку людей малих, які переживати мусять
Дому загибель, свого пана загибель – загибель світу?
О Томасе, Архиепископе, лиши нас, покинь нас, понурий Дувр
Покинь,
Спрямуй вітрила до Франції.
Томас наш Архиепископ, наш Владика завжди,
Тож і у Франції.
Паруси білі проти сірих небес і моря гіркого спрямуй,
Лиши нас, покинь нас – до Франції!

ДРУГИЙ СВЯЩЕНИК Такої пори чи годиться казати оце!
Пришелепуваті, непризвоїті, язикаті баби!
Ви не знаєте, що Архиепископ наш добрий
Щохвилини може сюди завітати?
На вулицях юрби вітатимуть і вітатимуть його, а ви,
Мов ті жаби на галуззі, рохкаєте, хоч жаб
Ще зварити можна, ну – і з'їсти.

Війтеся собі, страхайтесь, передчувайте,
Та дозвольте вас бодай одне попросити:
Приємні усмішки на обличчя,
Сердечне «гостинно просимо» для доброго нашого Архиепископа!

Вихід: ТОМАС.

ТОМАС Мир вам. І облиш їх, нехай хвилюються.
Краще говорять вони, ніж самі уявляють, а й
Понад ваше розуміння.
Вони знають, не знавши, що таке діяти, а що страждати,
Вони знають, не знавши, що діяння це страсотерпіння,
А страсотерпіння – діяння. Вже ж, ані діяльний не страждає,
Ані стражденний не діє. Та обидва відвічною схоплені дією,
Вічним страсотерпінням, якому піддатися мусять усі, щоб
Воно існувати з волі їхньої могло.
І всі страждати мусять, щоб спромагатися бажати, щоб
Зразок міг існувати, – а зразок це ж дія
І страждання, – щоб оберталось колесо і, все таки, щоб
Нерухомо навіки застигло.

ДРУГИЙ СВЯЩЕНИК Простіть мені, Владико.
Жінок отих варняканням приголомшений,
Приходу вашого не добачив я.
Простіть, Преосвященний, було б вам краще привітання,
Коли б до події такої приготуватись
Ми часу більше мали.
Та знають Ваша Високість: сім років чекання,
Сім років молитов – сім років порожнечі –
Для вашого приходу приготували краще наші серця,
Ніж підготуватись Кентербері за сім днів могло.
А все таки звелю в усіх кімнатах ваших вогонь розпалити,
Щоб англійський наш грудень холоду позбавити:
Ваша бо Милість до кращого звикли підсоння тепер.
Ваша Милість кімнати знайдуть свої
В такому стані, як їх ви залишили.

ТОМАС І дбатиму в такому стані їх залишити, як їх застану.
Я більш ніж вдячний вам за всі люб'язні піклування.
Та це бо незначне. У Кентербері мало спочинку
При запопадливих ворогах, що круг нас не спочивають.
Йорку, Лондону, Солсбері єпископи бунтівні
Були б листи перехопили наші:

Все узбережжя переповнили бо шпигунами й мені назустріч
Вислали моїх запеклих ненависників.
З Божої ласки врахувавши їхні розрахунки,
Листи я вислав іншого дня,
А вдало перепливши, у Сендвічі
Зустрівсь я з Броком, Вареном та шерифом Кентським:
З тими, власне, що заприсяглися голову відняти в мене.
Йоанн єдиний, Солсбері декан,
Дбавши про королівську честь, нас щодо зради застеріг
І їхні стримав руки. Отож на час хоч якийсь
Ми вільні від турбот.

ПЕРШИЙ СВЯЦЕНИК Та чи не переслідують вони?

ТОМАС Ще трохи часу зголоднілий шуляк
Ширятиме лише, бринітиме, кружлявши дедалі нижче,
Чекавши на виправдання, управління, привід.
Кінець буде простий, раптовий, богоданий.
Тим часом, для нашої першої дії істотними будуть
Тіні: з тінями змагання.
Перерва буває важча, ніж вивершення.
Всі речі підготовують подію. Чувайте ж.

Вихід: ПЕРШИЙ СПОКУСНИК.

ПЕРШИЙ СПОКУСНИК Як бачите, мій пане, я ваги церемоніям не
надаю:

Приходжу ось сюди, забувши всю уципливість,
У сподіванні, що у вашому тепер тяжкому стані
Знайдете виправдання для легкодушної моєї поведінки,
Згадавши добрі давні часи.
Милость Ваша вже ж не погордують старим другом, що
Втратив ласку?
Той Том старий, той веселун Хома, той Бекет-Лондоняк –
Ваша Милость певно не забули ще вечора отого
Над річкою,
Коли Король і ви і я друзяками були?
Повинна приязнь дужча бути, ніж
Нищівний часу плив.
Що ж, мій пане, тепер, коли вам знову
Королівську повернуто ласку, чи
Скажете, що літо вже минуло і
Добрий давній час минув?

На леваді свиріль, гусла у світлиці,
Смішки, яблуневе квіття, що пливе водою,
Співи у сутінках, шепотіння в покоях,
Вогні, що поглинають зимову пору,
Пожирають темряву, витівки, вина, відання!
Тепер, коли Король і ви знов потоваришували,
Духівництво й миряни можуть повернутись до веселощів:
Не треба більше тулянкам, розвагам ховатись по кутках.

ТОМАС Про пору мовиш, яка минула. Я пам'ятаю те, що
Не варт забувати.

СПОКУСНИК І про нову пору.
Весна прийшла у зимку. Сніг на галуззі,
Мов квіття, пахощем струїться. Крига в рівчаках
Дзеркалитиме сонцесяйво. Хай кохання у садах
Соком забродить у бруньці.
З журбою радість обніметься.

ТОМАС Не знаємо багато про майбутнє. Хібащо
Оте лише, що з роду в рід
Речі ті самі стаються знову й знову.
Мало люди вчаться з досвіду чужого. Та
В житті окремої людини хвилина та сама
Не повертається ніколи. Порви лишень
Пути, скинь луску! Тільки
Дурень, прикріплений до власних дурощів, гадати може,
Мовляв, спроможен він колесо крутити, на якому сам крутиться.

СПОКУСНИК Владико, кивок так само добрий, як і
Знак згоди.
Людина часто любить те, що відкидає.
Во ім'я доброго часу, який надходить знову,
Людей таких, як я, потрібно вам.

ТОМАС Не тепер, на жаль.
Вважай, що чиниш. Про епітимію краще б подумав
І послідував за вчителем своїм.

СПОКУСНИК Та не таким бо кроком!
Хоч ви прудкі, та інші можуть іти ще прудкіше.
Ваша Достойносте, ви надто горді!
Звір у безпеці — це не той, що реве найгучніше,
І не це було у звичаї в нашого Короля-володаря!
Ви не були такі суворі супроти грішників,

Коли то вони вам друзями доводились. Зроби собі
Полегшу, чоловіче! Дві корови покірне ссе телятко.
Прийми пораду дружню: лиши все у святому спокої –
Бо інший хтось гуску твою зжує аж до кісток.

ТОМАС Ти прийшов із запізненням на двадцять років.

СПОКУСНИК Тим то я й лишаю вас напризволяще вашій долі.
Я звиряю вас на втіху високим вашим вадам.
За них вам треба буде вищу заплатити ціну.
Бувайте, Владико.
Я ваги церемоніям не надаю і відходжу, як
І прийшов, забувши всю ущипливість,
І сподіванні, що у вашому тепер тяжкому стані
Знайдете виправдання для легкодушної моєї поведінки.
Якщо у молитвах своїх спом'янете мене, Владико, я
Спом'яну вас, як час настане цілуватись нанизу сходів.

ТОМАС Лишайся ж у святому спокої, весняна очмано, коли
Думка лине свистінням вітру.
Неможливе – достійна спокуса.
Неможливе, небажане, приспані голоси, які
Мертвий будять світ, щоб
Свідомість не була повнотою притомна.

Вихід: ДРУГИЙ СПОКУСНИК.

ДРУГИЙ СПОКУСНИК Високопреосвященніший
Мене либонь уже забули.
Дозвольте пригадати.
У Клерендоні стрічались ми, в Норземптоні,
А востанне у Монміраї, в Мені. Отож
Тепер, по тому, як я їх викликав,
Ці не вельми приємні спогади
Врівноважмо іншими, раннішими
І важливішими: про ваше канцлерство.
Бачте, як колишне вибивається назверх! Ви,
Вмілець політики загальноновизнаний,
Державою повинні знову керувати.

ТОМАС Що маєте на думці?

СПОКУСНИК Канцлерство, якого ви зреклися,
Коли вас призначили на Архиепископа, – помилка

З вашого боку! — Його можна знов відзискати. Подумайте,
Владико,
Здобута влада славою зростає —
На все життя тривалим посіданням.
Храмовий гробівець. Мармуровий пам'ятник.
Увага — владі над людьми. А божевіллю — забуток!

ТОМАС Чи для Божого слуги в тім радості прибуток?

СПОКУСНИК Смуток —
Лише для тих, хто Богові самому віддають усю любов.
Чи може ж той, хто мав істоту справжню речі в руках,
За тінями омани мандрувати?
Влада — ось тут вона. А святість — аж потім.

ТОМАС Отже — хто?

СПОКУСНИК Канцлер. Король і Канцлер.
Король наказує. Та Канцлерові — вся щертв' влади.
Ба, теорії цієї не вчать у школах!
Чи може ж більше діл, угодних Богу,
Людина учинити, як
Понижувати могутніх, захищати вбогих?
Роззброювати опришків-горлорізів, міцнити закони,
Керувати на благо кращій справі,
Розподіляти правосуддя рівно між усіма?
Ось досягнення на землі. А, може, й у небі.

ТОМАС Отже?

СПОКУСНИК Дійсну силу
Здобути можна за ціну певних поступок.
Духова влада ваша — втрата для землі.
Влада тут — для того, хто буде вмілий.

ТОМАС Хто ж її здобуде?

СПОКУСНИК Той, хто надійде?

ТОМАС Який то буде місяць?

СПОКУСНИК Останній перед першим.

ТОМАС Що маємо за неї ми віддати?

СПОКУСНИК Влади священничої луску.

ТОМАС Для чого маємо віддати це?

СПОКУСНИК Для сили й слави.

ТОМАС Ні!

СПОКУСНИК Авжеж! Бо інакше розкіш — у розлам.
Келійник у Кентербері. Керівник безкоролів'я.
Безвладного Папи слуга у власних путах.
Олень старий, оточений гончаками.

ТОМАС Ні!

СПОКУСНИК Авжеж! Люди мусять мудрувати. Монархи теж,
Війну провадивши поза границею, потребують
Певних друзів удома.
З приватної політики буває громадська користь:
Постійно гідність прибиратимуть прикрасами.

ТОМАС Ти про єпископів забув,
Що їх я під відлучення поставив.

СПОКУСНИК Ненависть голодна
Не воюватиме проти рації власної користи.

ТОМАС Забув ти про баронів. Вони ніколи не простять
Замаху на найменший привілей.

СПОКУСНИК Проти баронів — справа Короля,
І кріпака, і Канцлера.

ТОМАС Ні! Чи ж я, що тримаю ключі
Від неба й пекла, звисочений єдиний в Англії,
Що зв'язує і розв'язує уповноваженням від Папи, —
Я маю принизитись до прагнення мізернішого права?
Зв'язковий, що уділяє уділ засуду,
Засуджує королів, а не служить серед їхніх слуг, —
Ось моя посада урядова. Ні! Йди собі.

СПОКУСНИК Тож я лишаю вас напризволяще вашій долі.
Шугає аж до сонця гріх ваш,
Королівських соколів перекриваючи.

ТОМАС Дочасна влада — щоб добрий будувати світ,
Наводити порядок, як ото світ порядок розуміє!
Гай-гай! Ті, хто вірять у порядок світовий,
Не перевірюваний порядком Божим, —
Ті, довірливі невігласи, лиш підтримують непорядок,
Зміцнюють безладдя, злякаїсну породжують хворобу,
Самі те знижують, що возносять. Владарювання з Королем!
З мене був Король, його рамено, його найкращий розум.
Та те, що колись висходженням було,
Тепер нисходження лиш означало б.

Вихід: ТРЕТІЙ СПОКУСНИК.

ТРЕТІЙ СПОКУСНИК Я — гість нежданий.

ТОМАС А на тебе я чекав.

СПОКУСНИК Та вже ж не в одязі оцім, а й не
З моїм теперішнім сподіванням.

ТОМАС Ніяке сподівання не приносить несподіванку.

СПОКУСНИК Гаразд, Владико мій.
Я не підлиза, не політикан.
Байдикувати, байки кувати при дворі —
На те не маю хисту. Не придворець я.
Я знаюся на конях, на собаках, на дівках.
Я знаюся на тому, як фільваркові своєму давати лад.
Я дідич-гречкосій, що справи свої пильнує.
Це ми бо, панове зем'яни, землю знаємо,
А й знаємо потреби земельні.
Наші бо це землі!
А ми ж за землю турбуємось. Ми —
Землі опора й народу:
Ми, а не оті нероби-змовники, що
Короля обсіли.
Даруйте незграбність:
Я неотесаний, прямолінійний англієць.

ТОМАС Прямуйте ж і далі прямою лінією.

СПОКУСНИК Сподівання ясне.
Приязні тривалість не від самих нас залежить, а й
Від обставин.
Та, знов таки, обставини це не щось таке, чого
Не можна витворити.
Нещира приязнь може перетворитись на щирю.
Зате коли у дійсній дружбі неполадка,
То жадна вже тоді не допоможе латка.
Отож, скоріш ворожість перетвориться в союз:
Ворожість, яка ніколи приязні не знала,
Дійти до згоди швидше може.

ТОМАС Як на людину із села, слова
Свої ти загорнув у темін загальних виразів
Так само, як і всяк придворець.

СПОКУСНИК Тим часом, це проста справа.
У вас нема на те надії, щоб
Дійти до єдності з Генрі Королем. Свое
Обстоювати сліпо у самоті збираєтеся ви.
Це помилка.

ТОМАС О Генрі, о мій Володарю!

СПОКУСНИК Приятелі інші
Знайдуться у становищі теперішнім.
В Англії Король – не всесильний;
Король бо у Франції перебуває, заклопотаний
Сварками в Анжу.
Голодні навколо нього сини чекають.
Ми ж – для Англії. Ми – в Англії.
Ви і я, Владико, – ми нормани.
Англія – земля для норманського
Володіння. Хай Анжевен
Сам себе знищить, борюкаючись в Анжу.
Він нас не розуміє, англійських баронів.
Народ бо – ми.

ТОМАС До чого все оте провадить?

СПОКУСНИК До вдалої сполуки
Розумних користей.

ТОМАС А що у тебе є, коли
Говориш ти від імени баронів?

СПОКУСНИК Могутня партія,
Що в нашу сторону звернула очі –
Щоб використати вас, якщо вже Милость Ваша
Запитали.
Корисна буде дружба Церкви нам,
Потужна підмога – благословення Папи
В боротьбі за волю. Ви, Владико,
Бувши з нами, одним ударом добрим відбули б
Для Англії та для Риму битву,
Поклавши край тираноправству
Суду королівського над єпископським судом,
Суду королівського над баронським судом.

ТОМАС Що його я сам закласти допоміг.

СПОКУСНИК Що його ви самі закласти допомогли.

Але минулий час то забутий час.
На висхід нового сузір'я ми чекаємо.

ТОМАС Коли Архиепископ не має довіри до Короля, то як
Він довіряти може тим, які працюють
На згубу Королеві?

СПОКУСНИК Іншої влади Король не допустить,
Крім власної своєї.
Проти престолу мають слухний закид
Церква й народ.

ТОМАС Коли Архиепископ не має довіри до престолу, то в нього
Є причина слухна, щоб не вірити нікому, –
Тільки Богові одному.
Коли я ще канцлерував,
То люди, як ото ти, раділи, мавши змогу
Під дверима чекати в мене.
Не тільки при дворі, але й у полі,
Ба, на турнірах – чимало з вас поступливими
Зробив я.
Чи ж я, що володарював, мов той орел над голубами,
Прибрати вовка кшталт поміж вовками маю?
Вправлятись у підлотах, як ото ви робили?
Гей, та ніхто не ствердить, що зрадив я Короля!

СПОКУСНИК Сількись, мій пане. Не стоятиму під вашими дверима.
Надію маю: заки ще весна настане,
Король вам вдячність виявить за вашу вірність.

ТОМАС Зладити, потім зламати: задуми такі були вже,
Коли йшлося про відчайдушні спроби
Невдалої влади.
Не більше й Самсон у Газі учинив.
Та вже коли мені ламатись,
То я зламаюсь тільки сам із себе.

Вихід: ЧЕТВЕРТИЙ СПОКУСНИК.

ЧЕТВЕРТИЙ СПОКУСНИК Міцно сказано, Томасе. Волю твою важко
зігнути.

А ще й зо мною по твоєму боці – не матимеш
Нестачі в друзях.

ТОМАС А ти ще хто такий? Очікував
Я трьох відвідувачів, не чотирьох.

СПОКУСНИК Не полохайся прийняти одним більше.
Якби на мене ждали, прийшов би був раніше я:
Щопереду ждання я йду бо завше.

ТОМАС Тож хто ти?

СПОКУСНИК Мене не знаєш, тим то й імені мені не треба.
Мене ти знаєш – от я і прийшов.
Мене ти знаєш, та обличчя мого не зрів еси ніколи:
Зустрітиса раніш у нас ні часу, ані місця не було.

ТОМАС Гарзд, кажи, про що прийшов казати.

СПОКУСНИК Воно повинно бути сказане нарешті.
Гачки наживлено минулого шматками.
Розпуста це розслаблення. Коли йдеться про Короля,
То ненависть його затвердла не матиме кінця-краю.
Сам бо здоров знаєш: Король не довірятьме
Двічі тому, хто приятелем був його колись.
Позичене уважно уживай: служи лиш доти,
Доки маєш сам, що позичати.
Ти пастки сподіватись мусів би, що вхопить
Тебе, як тільки ти своє відслужиш, розбитий, зламаний.
А коли йдеться про баронів, то заздрість людей дрібних
Ще впертіша, ніж королівський гнів.
Турбота королів – загальні справи, баронів –
Особиста користь, ревне шаленство посідання
Супроти ворожих зазіхань. Баронів можна
Нацькувати на з-поміж них же кожного.
А більших ворогів повинні усувати королі.

ТОМАС То що радиш?

СПОКУСНИК Іти вперед аж до кінця.
Іншої дороги для тебе вже немає, крім тієї,
Що вибрав ти її.
Та що таке розкоші, кермо королівське,
Що таке оте кермування людьми, які під королем,
Кови в кутку, військові хитроці –
Супроти хватки духової влади на ввесь розмах?
Придавлена гріхом людина від падіння Адама –
Та ти ж бо держиш ключі небесні й пекельні.
В тебе влада зв'язувати й розв'язувати: зв'язуй,

Томасе, зв'язуй! Король, єпископ під п'ятою в тебе.
Король, імператор, єпископ, барон, король:
Непевне головування над танучою армією,
Побоїще, пошесть, повстання,
Новії змови, розірвані домови –
Бути паном і пахолком у той же самий час:
Така бо доля часової влади.
Старий Король збагне це, востаннє зідхавши,
Без синів, без володіння,
Зуби зламані стискаючи безсило.
Ти держиш міток пряжі: намотуй, Томасе, намотуй
Нитку вічного життя та смерти!
Ти держиш цюю владу, тож держи її.

ТОМАС Найвищий, у цій країні?

СПОКУСНИК Найвищий, але тільки для одного.

ТОМАС Цього не розумію я.

СПОКУСНИК Та не мені ж тобі й казати, як воно може статись.
Я тут на те лиш, Томасе, щоб говорити знане вже для тебе.

ТОМАС Коли це має статись?

СПОКУСНИК Крім того, що вже знаєш, не питай мене нічого.
Але подумай, Томасе, подумай про славу після смерти.
Коли вмира король, король приходить інший,
І ще один король – це інше царювання.
Забувають короля, коли приходить інший:
Святі ж та мученики керують і з-поза гробу.
Подумай, Томасе, подумай про ворогів погноблених,
Що гнуться у покуті, що тремтять від тіні;
Подумай про тих прочан, що очікують у черзі
При гробниці, при її дорогоцінній ферзі,
Із покоління і у покоління
Коліна зігнувши свої у молінні.
Подумай і про чудотворство з Господньої ласки,
Та й про ворогів своїх подумай, вже з іншої частки.

ТОМАС Про ці вже справи я думав.

СПОКУСНИК Тим про них тобі й повідаю.
Більшу силу, ніж королі, твоя думка має.
Ти думав про ці речі постійно і завше:
То у молитві, то на косинці сходів завагавшись,

А й між сном та пробудженням, раннього рання,
Коли птах ячить – про дальші думав зневажання,
Що ніщота триває, а обертається колесо,
Що знищено гніздо, а птах квилить жалісним голосом,
Що святиню сплюндрують, а злото розкрадуть,
Що самоцвіти на прикраси легким жінкам підуть,
Що розбіють святая-святих, а все те, що у ній,
Зметуть у поли паразитів та повій.
Коли чуда затихнуть, і покинуть вірні геть тебе,
То спроможуться люди пам'ятати ледь-ледь тебе.
А далі ще гірше: не клястимуть коли вже тебе
І вцухнуть, неславою вщерть обливши тебе,
То почнуть обмірковувати чесноти, з тобою несумісні,
Ба й спробують при тім винайти щось історично дійсне:
Бож, мовляв, не існує ніяка тайна в просторі
Над людиною, що грала певну роллю в історії!

ТОМАС   Що ж тоді чинити? Що лишається для чину?
Чи не можна здобути вінець тривкіший – цьому на заміну?

СПОКУСНИК   Так, Томасе, так. Ти думав і про те.
Що ж можна порівняти зо славою святих,
Які назавжди побутують у присутності Божій?
Що земна славута короля чи там цісаря,
Що вся ота земна гордопишність, як не звичайна
Нужда супроти багатства небесної величі?
Шукай путі мучеництва, зробися найнижчим
На землі, щоб звисочитись у небі.
А там, нанизу, глибоко під тобою, де
Лежить безодня, глянь!
Там вороги твої на нескінченних тортурах
Ялової пасії, неспокутної.

ТОМАС   Ні!
Моїми власними бажаннями мене спокушаючий,
Хто ти?
Інші приходили, спокусники дочасні,
Розкошами й владою вабили
За загальноприступними цінами.
А що в тебе за пропозиція? Або попит?

СПОКУСНИК   Пропоную лиш те, чого сам бажаєш. Попит
Мій лиш на те, що дати можеш. Чи ж багато це
За вічної величі візію таку?

«Вбивство у Соборі». Вистава Гобартського коледжу, Женева, Н. Й., США, вересень 1945

"Murder in the Cathedral". The Hobart College production, Geneva, N. Y., U. S. A., September 1945

ТОМАС   Інші добра давали дійсні. Безвартні,
Але дійсні. А те, що ти на прокляття
Пропонуєш – маячня сама.

СПОКУСНИК   Ти ж таки маячив тим частенько.

ТОМАС   Для душі недужої моєї чи ж
· Іншої немає вже дороги,
· Яка б у гордості до загину не вела?
Я знаю добре, що спокуси всі оці
Сучасности порожнечу означають
І муки майбуття.
Чи ж гордість грішну прогнати можна тільки
Гріхом ще більшим?
Чи ж ані страждати, ані діяти я не можу
Без пропаду?

СПОКУСНИК   Ти знаєш, не знавши, що таке діяти, а що страждати,
Ти знаєш, не знавши, що діяння це страсотерпіння,
А страсотерпіння – діяння. Все ж, ані діяльний не страждає,
Ані страждений не діє. Та обидва відвічною охоплені дією,
Вічним страсотерпінням, якому піддатися мусять усі, щоб
· Воно існувати з волі їхньої могло.
І всі страждати мусять, щоб бажати спробуватися, щоб
Зразок міг існувати, щоб оберталось колесо і, все таки, щоб
Нерухомо навіки застигло.

ХОР   Спочинку в хаті немає, нема на вулиці спокою.
Я неспокійний чую ходіння рух. Задушливе повітря і важке.
Задушливе небо і важке, а до стіп наших тиснеться земля.
Що за сморід гидкий, що за тумани? Темнозелене світло
Із хмар на дереві сухому? Земля беременна
Пекла плодом. Що означає роса оця липка, яка на
Верху руки моєї осідає?

ЧЕТВЕРО СПОКУСНИКІВ   Життя людини це розчарування і обман.
Речі всі оманні,
Оманні та облудні:
Блудні вогні, кіт у казці,
Подарунок дітям чемним під час вечірки,
За працю письмову з мови англійська нагорода,
Ступінь науковий, орден дипломата. Речі
Стають ще менше справжніми, коли
Людина з недійсного в недійсне переходить.

«Вбивство у Соборі». Вистава театру «Олд Вік», Лондон, березень 1953. Томас — Роберт Донат

“Murder in the Cathedral”. The production at the Old Vic Theatre, March 1953. Thomas: Robert Donat. Photograph by Houston Rogers, London

А ця людина вперта й сліпа,
На власний рокована пропад,
Коли мандрує від облуди до облуди,
Від величі до величі, аж до прикінцевої омани:
Загублений у захопленні власної величі своєї,
Суспільства ворог, ворог свій власний.

ТРОЄ СВЯЩЕНИКІВ   О Томасе, Владико наш, проти хвиль ненаглих не
змагайся,

Не вітриль проти вихорів непоборних. У бурі час
Чи ж не краще заждати нам, у ночі спочивши,
Чекаючи на день, аж поки море затихне, і
Коли подорожній зможе віднайти

Свою дорогу, а морець
Проти сонця скерує свій рейс?

ХОР Чи накликає це сова, а чи гасло поміж
Деревами?

СВЯЩЕНИКИ На вікнах ґрати чи міцні, чи
Замок на дверях міцний?

СПОКУСНИКИ Чи то дощ стукотить у вікна, чи то
Вітер калатає у двері?

ХОР Чи смолоскипи палають у сінях, а чи
Свічка у світлиці блимає?

СВЯЩЕНИКИ Чи навколо мурів сторожа вартує?

СПОКУСНИКИ Чи злодій сновигає коло воріт?

ХОР Має смерть тисячі рук, і
Тисячами ходить стежок.

СВЯЩЕНИКИ Прийти вона може в полі зору всіх, може
Небачена пройти й нечутна.

СПОКУСНИКИ Мов шепотіння, пройде у вухо, або
Мов раптовий у череп удар.

ХОР З ліхтарем ітимає вночі людина, а все таки
Втопитись може у рові.

СВЯЩЕНИКИ Ітимає людина сходами вдень, а все таки
Посковзнутися може на поламаний ступінці.

СПОКУСНИКИ При обіді сидіти може людина, і раптом
За плечима смерти холод відчує.

ХОР Не були ми щасливі, мій Боже,
Не надто щасливі були ми.
Не такі ми вже й глупі жінки,
Ми бо знаємо, на що чекати, а
Чого чекати не треба.
Ми зазнали переслідувань і мук,
Ми насильства зазнали і здирства,
Нужди і недуг.
Нам знані старі без вогню узимку
І діти, що влітку без молока.
Працю нашу забрали від нас,
Дедалі важче нас давлять гріхи.

Спотворених ми бачили хлопців,
Роздерту дівчину, що здригалась коло млину, коло броду.
А все таки ми жили,
Жили ми й животіли,
Збиравши хмиз уночі,
Будувавши дрібненьні хижі, щоб там
Їсти і спати,
І пити, і гуляти.

Бог завжди нам якусь підставу давав,
Надію якусь, а
Тепер нас жах забруднив, і
Ніхто не може його відвернути,
Ніхто його уникнути не може, він
Суне під нашими ногами і понад хмарами,
Попід дверима і в комина глибині,
Вливається в наші вуха, очі й уста.
Господь нас покидає, Господь нас покидає.
Більше муки і болю більше, ніж
При смерті чи при пологах.
Крізь повітря солодкий і ситний,
Задушливий розпачу сморід спадає.
У темнім повітрі формуються кшталти:
Леопарда муркотіння, ведмежих лап човгання,
Під скоками малпи хилитання пальми,
Гієни гранчастої чекання на сміх, сміх, сміх.
Тут володарі пекла.
Круг тебе в'ються вони, лежать під ногами в тебе,
Гойдаються і крізь темінь летять.
О Томасе, Владико, спаси нас, спаси нас.
Себе спаси, щоб були ми спасенні,
Знищиш себе – знищать і нас.

ТОМАС

Уже ясна моя путь, уже значення має подобу:
Не навідають мене більше спокуси ось такого робу.
Найбільше лукавство таїлось в останній спокусі:
Чинити праве діло у неправому дусі.
Природна потуга, що снажить повсякденний гріх –
Це життя нашого шлях від початкових його віх.
Років з тридцять тому доріг я всіх шукав,
Що вели до розкошів, підвищень та прослав.
Утіха в почутті, в навчанні й у думанні,
Музика й філософія, а й усякі дивини, –

Чисто тобі пурпуровий стриж на бузковім хуці, —
Турнірний сприт, стратегія шахів,
У садочку кохання, із струнами співання, —
Всього цього однаково бажала душа бентежна.
Амбіція приходить, коли вичерпується сила рання
І коли вона вже далеко не на все спроможна.
Амбіція приходить потомна й неспостережна.
Гріх росте з добродійством. Як закон Короля я заводив
В Англії і з ним вів війну проти Тулюзи,
Я побив баронів їхньою ж зброєю. В мене
Під презирством стояла зневага супроти мене кожна —
Груба шляхта, чії звички дорівнюють їхнім кігтям.
Коли до королівського столу на обід був я вхожим,
Мені не спадало й на думку стати слугою Божим.
Слуга Божий нагоду має на більший гріх
І горе, ніж той, хто служить у королівській грі.
Бо слуга більшої справи ставить справу собі на службу,
Навіть ще поки чинить слушне: з політиком у дружбі
Він сполітизує справу — не в ім'я самої неї,
А в ім'я того, що саме він її чинить. Я знаю,
Те, що зосталося ще вам показати з мого дійства,
Здасться більшості з вас у найкращому разі ніщидею,
Безглуздим самогубством такого собі сновиди,
Пристрастю, що в ній діє фанатик зухваловидий.
Я знаю, що історія робить за всіх часів
Висновки найдивніші з найменших приводів.
Але за кожен злочин, за кожную блюзнірчу лжевіру,
Переступ, образу, утиск і вигострену сокиру,
За байдужість, за визиск — кожен ти, і ти,
І ти повинен зазнати кари. Також і ти.
Більш не дію, ані не страждаю — аж до кінцівки меча.
І тепер, мій янголе добрий, призначений Вседержителем,
Возлети понад вістря мечів — будь мені хранителем!

«Вбивство у Соборі». Вистава театру «Олд Вік», Лондон, березень 1953. Томас — Роберт Донат

“Murder in the Cathedral”. The production of the Old Vic Theatre, March 1953. Thomas: Robert Donat. Photograph by Houston Rogers, London

інтерлюдія

*АРХИЄПИСКОП проповідує у Соборі
вранці на день Різдва Христового
року 1170*

«Слава во вишніх Богу і на землі мир во чоловіцїх благоволеніє.» Чотирнадцятий стих, глава друга Євангелії Луки св. Євангелиста. Во ім'я Отця і Сина і Святаго Духа. Амінь.

Дорогі у Христі діти! Моя проповідь цього різдвяного ранку буде дуже коротка. Я тільки хотів би, щоб ви в серцях ваших вдумались у глибоку тайну Служби Божої на день Христового Різдва. Бо завжди, коли ми Службу служимо Богу, ми відтворюємо муки й смерть Господа нашого Ісуса Христа. І сьогодні, цього різдвяного дня, ми чинимо те саме, святкуючи Його народження. У той самий час, коли ми радіємо з Його приходу для людського спасіння, ми в жертві Богу Тіло і Кров Його приносимо для очищення і зкуплення світу. Це сталося саме тієї ночі, що минула, коли легіони небесних янголів з'явилися пастирям у Вифлеємі, сповіщаючи: «Слава во вишніх Богу і на землі мир во чоловіцїх благоволеніє.» У цей самий час, тільки раз на рік, ми святкуємо Христове народження і рівночасно муку Його на хресті. Дорогі, як же ж дивно мусить це виглядати в очах світу. Бо хто ж у світі радіє і сумує в той самий час і з тієї самої причини? Бож або смуток радість переможе, або ж радість над смутком запанує. Тільки в нашій християнській містерії так воно задумано, що ми можемо радіти і сумувати в той же самий час і з тієї самої причини.

А тепер хвилину подумайте над значенням слова «мир». Чи ж не видається вам дивним, що янголи мир світові оголосили, який паралізовано війною та страхом війни? Чи ж не здається вам, що янгольські голоси помилялися, і обіцянка миру була обманом і принесла розчарування? Подумайте про те, як Господь наш сам про мир говорить. Він до учнів своїх сказав: «Мир мій Я з вами залишаю, мій мир Я вам даю.» Чи ж думав Він про мир такий, як ми його сьогодні знаємо: англійське королівство в мирі з сусідями, барони в мирі з Королем, господар, який мирно прибутки свої підраховує, мешкання прибране, вино найкраще на столі на прихід приятеля чекає, жінка, що дітям приспівує? Ці люди, учні Його, не знали таких речей, вони світами мандрували, на морі і землі страждали, тортур зазнали, в'язниці, розчарування, мученичу смерть терпіли. Що ж тоді Господь думав? Якщо ви про це запитаете, то пригадайте те, що Ісус таки

сказав: «Не так, як світ дає, вам Я даю.» Отож він учням мир дав, але не такий, як ото світ дає.

Подумайте також іще про одну справу, яка, імовірно, ніколи вам і на думку не спадала. Під час різдвяних днів ми святкуємо не тільки нашого Господа народження і смерть Його, але наступного дня ми святкуємо день мученичої смерти першого мученика Його, святого Стефана. Чи це випадок, що той день першого мученика припадає зараз же після Христового народження? Аж ніяк. Так само, як ми радіємо і сумуємо в той самий час із народження та муки Господа нашого, ми, нехай і меншою мірою, радіємо і оплакуємо смерть мучеників Його. Ми сумуємо за гріхи світу, з-за яких смертю мучеників вони загинули. Ми радіємо, що ще одна душа у небі з святими поєдналася для Господньої слави і для людського спасіння.

Дорогі, ми не думаємо про мучеників як про добрих християн лише, які загинули тільки тому, що християнами були. Це була б невелика причина для смутку. Ми не думаємо про них як про звичайних християн, що піднесені були до висот перебування з святими. З того треба було б тільки радіти. Але ні наше сумування, ані наша радість не від цього світу. Християнський мученик — ніколи не явище випадку. І це менше християнське мучеництво являє собою наслідок волі людини святим стати, хоча людина волею своєю та старанням може володарем людей стати. Мучеництво це завжди вираз волі Бога, Його любові до людей, для їхньої остороги та керування, щоб на путь праведну їх знову привести. Мучеництво ніколи не править за хотіння людини, бо справжній мученик це той, хто Божим став знаряддям, хто втратив свою волю задля волі Бога і хто ніколи для себе більш нічого не бажає — навіть слави мучеником стати. Тож Церква на землі сумує і радіє в один і той же самий час — на такий ріб, який для світу незрозумілий. На небі святі найвищі, на землі себе найнижчими вчинивши. І бачити їх можна не так, як ми їх бачимо, але — у світлі Божої ласки, з якої вони своє існування беруть.

Я казав вам, дорогі діти у Христі, про мучеників минулого, тож прошу вас згадати мученика нашого Кентерберійського, блаженного Архиепископа Елфіджа, бо годиться у день Різдва Христового згадати про те, що являє собою мир, який він приніс. І ще тому, дорогі діти, що я не гадаю, щоб мені ще раз колись довелося проповідувати вам. А ще тому, що, дуже можливо, ми матимемо ще одного мученика, та й цей не буде ще останнім. Я прошу вас у ваших серцях зберегти мої слова і думати про них за іншої нагоди. Во ім'я Отця і Сина і Святого Духа. Амінь.

частина II

Діють:

ТРОЄ СВЯЩЕНИКІВ

ЧЕТВЕРО ЛИЦАРІВ

АРХИЄПИСКОП ТОМАС БЕКЕТ

ХОР КЕНТЕРБЕРІЙСЬКИХ ЖІНОК

ОБСЛУГА

Перша картина відбувається у палаці Архиепископа,

друга – у Соборі,

29. грудня 1170

ХОР.

Чи то птах на півдні співає?

Тільки морський квилить птах, вихром углиб краю залнаний.

Який знак весну цього року віщує?

Тільки смерть старих: немає ні руху, ні брунькування,
Ані й віддиху.

Чи дні стають уже довші?

Довший, темніший день. Коротша, темніша ніч.

Задушливий спокій повітря, а вітер причаївся на сході.

На полі зголодніла ворона сидить: чуйна. А в лісі сова
Гасла смерти понурі визчає.

Який знак весну гірку віщує?

Чи вітер, що причаївся на сході?

Чи в час народження Господа нашого, в різдвяний час,

Немає миру на землі? Доброї волі немає між людьми?

На цій землі мир непевний завжди, якщо

Божого миру люди не зберігають.

Війна між людьми цей світ бруднить, і лиш смерть у Бозі
Відновить його.

Узимку світ повинно очистити, бо інакше

Будемо мати весну гірку, літо жарке й осінь голодну.

Яку треба працю зробити між Різдвом та Великоднем?

У березні виїде плугатар і землю ту саму розоре, що

Вже давніше орав її. Птах співатиме ту саму пісню

На деревах, як листя розпуститься, а вільха і терен

Зарясніють пучками над річкою, і

Повітря стане чисте і ясне, і

Задзвенять голоси під вікнами, і діти

Гратимуться біля дверей. Яку ж бо

Працю виконати треба? Яке бо лихо

Спів пташиний заглушить,

Яке бо лихо зелень дерев покриє, яке

Лихо свіжа земля поховає?

Ми чекаємо. Час короткий.

А чекання – довге-предовге.

**Вихід: ПЕРШИЙ СВЯЩЕНИК, прапор св. Стефана
перед ним. Рядки співу позначено жирним шрифтом.**

ПЕРШИЙ СВЯЩЕНИК Від Різдва наступний день – день святого Стефана, першого мученика.

Сіли князі у раді і свідчили ложно на мене.

Цей день був завжди найлюбіший для Архиепископа нашого
Томаса.

На підлозі навколюшках він уголос казав:

Господи, гріха цього не клади їм на провину.

Сіли князі у раді.

*Чути інтройт св. Стефана. Вихід: ДРУГИЙ
СВЯЩЕНИК, перед ним прапор св. Іоанна
Апостола.*

ДРУГИЙ СВЯЩЕНИК Від дня святого Стефана наступний день – день святого Апостола Іоанна.

Серед зборів уста він свої розтулив.

Те, що було споконвіку, і те,

Що чули ми, що очима своїми бачили і

Власними доторкалися руками,

Про слово життя, що бачили ми й чули, тобі переказуем.

Серед зборів.

*Чути інтройт св. Апостола Іоанна. Вихід:
ТРЕТІЙ СВЯЩЕНИК, перед ним прапор
Невинних Немовлят.*

ТРЕТІЙ СВЯЩЕНИК Від дня святого Іоанна Апостола день наступний – день Немовлят Невинних.

Із уст самих невинних діточок, о Господи.

Мов голосом вод багатьох, великого гromу, гарфи,

Співали вони, мов би пісня нова ця була.

Святих Твоїх кров проливали, мов би вода це була.

Щоб їх поховати, не було нікого.

О Боже, воздай за кров святих Твоїх.

У Рамі голос чути і плач

Із уст маленьких діточок, о Господи!

*ТРОЄ СВЯЩЕНИКІВ стоять разом, прапори
поза ними.*

ПЕРШИЙ СВЯЩЕНИК Від дня Невинних святих цей день – день четвертий

Після народження Христа.

ТРОЄ СВЯЩЕНИКІВ Радіймо всі і день святкуймо Божий.
ПЕРШИЙ СВЯЩЕНИК Так за народ, як і за себе, він жертвує за гріх,
За паству він життя своє кладе.
ТРОЄ СВЯЩЕНИКІВ Радіймо всі і день святкуймо Божий.
ПЕРШИЙ СВЯЩЕНИК Сьогодні?
ДРУГИЙ СВЯЩЕНИК Сьогодні? Що таке сьогодні? Півдня минуло вже.
ПЕРШИЙ СВЯЩЕНИК Сьогодні? Що таке сьогодні? Більш ніщо,
Як тільки день звичайний, року присмерк ще один.
ДРУГИЙ СВЯЩЕНИК Сьогодні? Що таке сьогодні? Ще ніч одна і ще
один світанок.
ТРЕТІЙ СВЯЩЕНИК Що то за день, що ми його знаєм, на нього
Надіємось чи його боїмось?
Кожен бо день це день, що в ньому страх чи надія наші.
Одна хвилина важлива так само, як друга. Тільки
Споглядавши, добиравши, ми кажем: саме це був той день.
Небезпечна хвилина, що завше тепер і тут. Навіть тепер,
У разючих подробицях,
Вічний зарис може з'явитись.

*Вихід: ЧЕТВЕРО ЛИЦАРІВ. Прапори
зникають.*

ПЕРШИЙ ЛИЦАР Слуги Короля.
ПЕРШИЙ СВЯЩЕНИК І знані нам.
Ласкаво просимо. Здалеку?
ПЕРШИЙ ЛИЦАР Сьогодні не надто здалеку. Але справи невідкладні
Аж з Франції нас привели. Безнастанно ми їхали.
На корабель сіли вчора, минулої ночі причалили.
До Архiepіскопа маємо справу.
ДРУГИЙ ЛИЦАР Пильну справу.
ТРЕТІЙ ЛИЦАР Від Короля.
ДРУГИЙ ЛИЦАР З королівського наказу.
ПЕРШИЙ ЛИЦАР Наші люди перед брамою.
ПЕРШИЙ СВЯЩЕНИК Владика нашого ви знаєте гостинність.
Ми саме до столу сідати мали.
Вельми розгнівався б наш Владика добрий, якби
Ми вас не почастивали. Перед тим, як до справи приступите,
До обіду просимо з нами.
Ваших людей ми також нагодуюем.
Спершу обід, а вже потім діла. Любите смажену свинину?

ПЕРШИЙ ЛИЦАР Спершу діла, а вже потім обід. Спечемо
Спершу вашого вепра, а тоді вже обідати.

ДРУГИЙ ЛИЦАР Архиепископа нам бачити треба.

ТРЕТІЙ ЛИЦАР Йди,
Архиепископові скажи: нам гостинність його
Непотрібна. Самі свій обід ми знайдемо.

ПЕРШИЙ СВЯЩЕНИК (до ОБСЛУГИ) Йди, скажи Преосвященному.

ЧЕТВЕРТИЙ ЛИЦАР Чи довго ще ждати на нього?

Вихід: ТОМАС.

ТОМАС (до СВЯЩЕНИКІВ) Хоч і певні очікування наші,
Передбачена хвилинка може бути неочікувана,
Коли вона настає. Надходить вона,
Коли ми заклопотані справами інакшої ваги.
На моему столі ви знайдете
Папери в порядку. Документи підписані.

(До ЛИЦАРІВ.)

Ласкаво прошу, яка б не була ваша справа.
Від Короля, ви кажете?

ПЕРШИЙ ЛИЦАР Ясно, що від Короля.
Нам треба поговорити з вами насамоті.

ТОМАС (до СВЯЩЕНИКІВ) Самих нас лишіть. Так про що бо йдеться?

ПЕРШИЙ ЛИЦАР А про те бо й ідеться.

ТРОС ЛИЦАРІВ Ти Архиепископ у бунті проти Короля. Ти у
Ребелії проти Короля і законів цієї країни.
Ти Архиепископ з волі Короля, тебе
Посадовив він на твоє місце виконувати накази його.
Ти його слуга, його знаряддя, його козачок.
Ти ласку його носиш на спині своїй.
Усі почесті твої з його рук. Від нього
Дістав ти владу, печать і перстень.
Ось він, той, що був собі крамаренком,
Смерд, що був народжений у Чіпсайді.
Ось те створіння, що влізло до Короля,
Набрякле кров'ю і набрякле гордощами.
Виповзло з лондонського рову,
Повзе угору, наче воша по сорочці.

Ось той, що обманював, брехав, шахрував,
 Той, що зламав присягу і зрадив Короля.

ТОМАС Неправда.
 Перед тим і після того, як я перстень отримав,
 З мене був підданиць вірний Короля.
 Я щадив мій сан, поза ним же я слухався
 Наказів його як васаль найвірніший країни.

ПЕРШИЙ ЛИЦАР Ти щадив свій сан! Хай твій сан пощадить тебе —
 Та не думаю я, щоб сталося воно.
 Ти щадив свою пиху, ось що хтів ти сказати,
 Ти щадив свою гордість, і злобу, і зависть.

ДРУГИЙ ЛИЦАР Ти щадив свою жадобу і зухвалість.
 Чи не попросиш нас Богові за тебе помолитись у твоїй біді?

ТРЕТІЙ ЛИЦАР Атож, за тебе помолилось.
 ПЕРШИЙ ЛИЦАР Атож, за тебе помолилось.

ТРОЄ ЛИЦАРІВ Атож, за тебе помолилось, щоб Панбіг тобі допоміг.

ТОМАС Та до вашої справи, панове.
 Ви твердили, вона пильна. Чи тільки
 Полягає вона у лайці та блюзнірстві?

ПЕРШИЙ ЛИЦАР Тільки
 Обурення вірнопідданих виявили ми.

ТОМАС Вірнопідданих? Супроти кого?

ПЕРШИЙ ЛИЦАР Супроти Короля!

ДРУГИЙ ЛИЦАР Короля!

ТРЕТІЙ ЛИЦАР Короля!

ТРОЄ ЛИЦАРІВ Хай Бог його благословить!

ТОМАС Носіте обережно вірності новії шати,
 Щоб їх не заплямити, щоб їх не розірвати.
 Ще маєте сказати щось?

ПЕРШИЙ ЛИЦАР З наказу Короля,
 Чи скажемо тепер?

ДРУГИЙ ЛИЦАР Без відкладання, поки
 Ще старий лис від нас не вирвався.

ТОМАС Те, що сказати маєте з наказу Короля, —
 Якщо це справді з наказу Короля, —
 Повинно бути сказано прилюдно. Якщо у чомусь
 Оскаржите, я заперечу те прилюдно.

ПЕРШИЙ ЛИЦАР Ні! Тут і зараз!

*Вони нападають на нього, але СВЯЩЕНИКИ
 та ОБСЛУГА повертаються і спокійно стають
 між ними.*

ТОМАС Тут і зараз!

ПЕРШИЙ ЛИЦАР Про давні твої провини я не згадуватиму.
Вони занадто знані. Та коли незгода
У Франції скінчилась, і тобі були повернуті
Привілеї твої попередні, – то як ти вдячність виявив?
Ти втік із Англії. При тому зваж: тебе не
Проганяли, не загрожували, ні. Ти мав надію, що
Ворохобню викличеш у Франції володіннях.
Ти сів незгоду закордоном, зневажав
Короля перед лицем Французького Короля та Папи,
Ти розповсюджував чутки брехливі проти нього.

ДРУГИЙ ЛИЦАР Тим не менш Король у своїй щедроті,
Зваживши на просьби твоїх друзів, вибачливість виявив.
З тобою пакт мировий він уклав, суперечки скінчив,
Послав тебе назад на твій престіл, як ти того домагався.

ТРЕТІЙ ЛИЦАР Твої провини з пам'яті усунувши,
Поновив твої почесті, повернув тобі маєтки.
Ти все отримав, чого вимагав.
А яку, я запитую, вдячність ти виявив?

ПЕРШИЙ ЛИЦАР Ти викляв тих, що коронували юнака-короленка,
Ти заперечив тим законність коронування.

ДРУГИЙ ЛИЦАР Ти скував їх ланцюгами анатем.

ТРЕТІЙ ЛИЦАР Залежних від тебе засобів ти вживав, щоб
Принизити вірних слуг Короля, які клопоталися
Справами за його відсутності, справами нації.

ПЕРШИЙ ЛИЦАР Так було.

Тож кажи, чи будеш відповідати
У присутності Короля? Для того нас послано.

ТОМАС Ніколи не було моїм бажанням
Корону в короленка відбирати, зневаженням
Применшувати почесті його чи владу.
То чого б він мав утворювати заваду
Між моїм народом та мною,
Наказавши мені сидіти у Кентербері самотою?
Не одну – три корони бажаю йому. Щождо справи
Єпископів, то ярмо на них – справа папської розправи.
Папа їх засудив. Нехай ідуть до нього.

ПЕРШИЙ ЛИЦАР Їх зміщення – твоя справа.

ДРУГИЙ ЛИЦАР Від тебе залежить і напруга.

ТРЕТІЙ ЛИЦАР Розгріши їх.

ПЕРШИЙ ЛИЦАР Розгріши їх.

- ТОМАС** Я не заперечую, що
Через мене воно сталось. Та те, що Папа зв'язав,
Розв'язати залежить не від мене. Нехай
До нього вони йдуть. Об нього розіб'ється
Їхня бентежність проти мене, їхня бентежність проти Церкви.
- ПЕРШИЙ ЛИЦАР** Хай буде так. Та ось від Короля наказ:
Посполу з слугами країну мусиш полишити враз.
- ТОМАС** Якщо такий наказ від Короля, то відповім я
Сміливо: був мій люд сім років без мене.
Сім років нужденних та страждених,
Сім років на чужій я ласці перебував,
Мов той жебрак. Сім років – не короткий час.
Сім років тих ніхто мені вже не віддасть назад.
Ніколи більш, – не сумнівайтесь у тому, –
Ніколи більш не стане море поміж пастирем та паствою.
- ПЕРШИЙ ЛИЦАР** Королівську справедливість, королівську величність
Ти брутально зневажаєш.
Божевільний зухвальче, схаменись,
Власних слуг і духівництво зневажати стережись.
- ТОМАС** Це не я зневажаю Короля.
Є хтось вищий від мене й Короля.
Це не я, Бекет із Чпсайду,
Завзялися ви не на Бекета-зайду.
Ви не Бекетовим діткнуті присудом котрим,
Лише Церкви законом, вироком, що виніс його Рим.
- ПЕРШИЙ ЛИЦАР** Попе, чи на життя вже твоя мова не зважа?
- ДРУГИЙ ЛИЦАР** Попе, ти вже говориш на вістрі ножа!
- ТРЕТІЙ ЛИЦАР** Попе, про зраду говориш, про обман.
- ТРОЄ ЛИЦАРІВ** Попе! Ти зрадник, ти затверділий інтриган.
- ТОМАС** Свою я справу віддаю на присуд Риму.
Вб'єте мене – я з гробу знову зрину,
І піде справа перед Божий трон тоді без стриму.

Відхід: ТОМАС.

ЧЕТВЕРТИЙ ЛИЦАР Священики! Ченці! Слути! Хапайте, тримайте,
Держіте, в'яжіте цю людину іменням Короля!

ПЕРШИЙ ЛИЦАР   Або відповісте життям своїм.
ДРУГИЙ ЛИЦАР.   Доволі слів.
ЧЕТВЕРО ЛИЦАРІВ   Ми королівська справедливість, ми — з мечами.

Відхід: ЛИЦАРИ.

ХОР

Я вчула їхній запах, смертоприносників.
Невловне прочуття загострює почуття.
Гру сопілки я чула вночі, сови і сопілки.
Ополудні бачила лет лускокрилих, великих, смішних.
На ложці я куштувала смак гнилого м'яса.
Землі чула дихання з надходом ночі, неспокоїної, недоречної.
Шакала, бевзена, галки, куни, миші метушливий шелест,
Гагари, божевільного птаха сміх.
Я бачила сірі шиї, щогнулися, щурів хвости, які
Сплітались у химерному світлі світання.
Споживала гладкі, ще живі створіння, що мали
Солоний і гострий посмак створінь отих, що
На дні морському живуть. Я пробувала
Рака живого, краба, устрицю, молюска, креветку,
Вони живуть і розмножуються у внутрощах у мене,
І черево моє розчиняється у розчині світанкового світла.
Запах смерти я чула у троянді, у мальві, у солодкому горошкові,
У гіяцинті, кульбабі й первоцвіті. Я бачила
Хобот і ріг, ікло й копито у дивних місцевинах.
На дні я лежала моря, я анемонів морських дихала віддихом,
Я губок хапливо наковталась. У землі
Я лежала і стежила рух черви. У повітрі
Я з канею гралася, вниз припадала з жайворонком разом.
Жучого рога я доторкалась. луски гадючої,
Нечулої, рухливої, твердої шкіри слона,
В'юнких риби боків. Я обоняла
Гнилизну на тарілці, воскурення у виходку,
Запах водосток у воскуреннях, сморід солодкий мила
На лісовій стежці, пекельні солодкі пахощі на
Лісовій стежці, коли землю підіймано. Я бачила
Круги світляні, що падали вниз і малпу жахали.
Чи я ж не знала, не знала, що статися має?
Воно було тут, у кухні, в переході, на стайнях,
У клуні, у хліві, на ярмарках, у жилах наших,
У черевах наших і у черепах наших,
У змовах сильних сього світу, а й у
Нарадах власть імущих. Те, що вплетено

У наради князів, те вплетено у наші жили,
У наші мозки зразком живої черви
У внутрощах жінок Кенгерберійських.

Я вчула їхній запах, смертоприносників.
Для діяння тепер занадто пізно,
Занадто рано для каяття.
Вже нічого більш не можна, крім як у соромі
Умлівати, погодившись на останнє приниження.
Я погодилась, Владико, погодилась я.
Мене силою взяли, згвалтували, підкорили.
З духовою плоттю природи я з'єднана,
Опанована тваринною потугою духу,
Жадоба самознищення мене охопила,
Через останню, крайню, найповнішу смерть духу,
Через екстазу прикінцеву ступошення й сорому.
Владико, Преосвященний, Томасе Архиепископе, прости
Нам, пробач нам, молися за нас, щоб
Ми за тебе молитись могли у
Сорому нашого глибині.

Вихід: ТОМАС.

ТОМАС Мир, нехай мир буде в ваших думках та видіннях.
Речі прийшли ці до вас, і ви бо для того, щоб їх прийняти.
Тягаря відвічного ваша це частка,
Нескінченної слави. Це одна хвилина. Коли ж
Надійде друга, раптом вас болем радості прошиє: тоді
Сповниться Божий задум увесь.
Ви забудете ці речі, роботою в хатах заклопотані.
Ви згадаєте їх, дрімаючи коло печей, коли
Вік і непам'ять підсолодять пам'ять, немов той сон,
Який з частим повтором так часто відмінюється. Усе бо
Здається недійсним: людський рід не зносить занадто багато
дійсного.

Вихід: СВЯЩЕНИКИ.

СВЯЩЕНИКИ (*поперемінно*) Преосвященний, не залишайтеся тут! До
церкви!

Через монастир! Не гайте часу! Вони повернуться
Озброєні! До олтаря, до олтаря!

ТОМАС Усе життя приходили вони до мене, оці ступні. Усе
Життя я на них чекав. Смерть надійде тоді, коли

Гідним я стану. А коли я вже гідний — небезпеки немає.
Лиш волю свою я повинен удосконалити.

СВЯЩЕНИКИ Вони надходять, Владико. Вони вдеруться зараз сюди.
Вони вас уб'ють. Ідіть до олтаря.
Поспішіться, Преосвященний. Не спиняйтеся тут для розмови.
Не можна цього. Що станеться з нами, Владико, тоді,
Коли вони вас уб'ють? Що станеться з нами?

ТОМАС Тихо! Заспокойтесь. Пам'ятайте про те, де ви. І про
Те, що статись повинно. Нічийого, самого лиш мого
Життя тут шукають. Нема небезпеки для мене.
Я тільки зблизивсь до смерті.

СВЯЩЕНИКИ На вечірню, Владико! Вам не можна вечірню пропустити.
Вам не можна занехаяти ваші священні обов'язки.
На вечірню! До Собору!

ТОМАС Ідіть на вечірню. Спом'яніть мене у молитвах своїх.
Вони ж тут пастиря знайдуть. Паства тим збережена буде.
Я щастя тремт відчув. На мить я небо побачив. І шепіт
Я вчув. Ніхто не спроможен стримати вже мене.
І речі усі зближаються до радісного здійснення.

СВЯЩЕНИКИ Схопіть його! Присилуйте його! Ведіть його!

ТОМАС Руки геть від мене!

СВЯЩЕНИКИ На вечірню! Поспішіть!

*Вони ведуть його з собою. Під час коли промовляє
ХОР, сцена змінюється на внутрішній простір Собору.*

ХОР (одночасно здаля чути спів „Dies Irae“ латиною) Рука задубіла.
Високло око.

Постійний жах. Ще більший, ніж коли у череві рвоти.
Постійний жах. Ще більший, ніж коли пальці ламають,
Ніж коли скроні болять, ніж коли у переході лунають кроки,
Ніж коли тінь з'являється між одвірками,
Ніж коли гнів шалений кімнату сповнює.

Цезають пекла посланці, люди корчаться і
Розпливаються у вітрі на пил, що йде у непам'ять, у
Забуття. А тут лиш пласке, біле Смерти обличчя,
Мовчазного Божого слуги. А поза Смерти обличчям – Суд.
А поза Судом – пустка. Вона страшніша, ніж
Пекла рухливі образи. Порожнеча. Відсутність.
Від Бога відторження. Жах супроти легкої мандрівки
До порожньої країни, що не являє країну, лише

Мучеництво св. Томаса Кентерберійського. Мініатюра з одного латинського псалтиря, бл. 1200

Martyrdom of St. Thomas of Canterbury. Miniature from a Latin psalter, c. 1200

Порожнечу, відсутність, пустку. Там бо ті, що
Людьми були, неспроможні більше спрямувати думки
На те, щоб розважитись, обманутись, у сон утекти,
Удати. Там душу обманути вже неможливо. Там немає
Предметів, звуків, барв, образів, які б розважали
Душу, які б відводили її від споглядання самої себе.
Ніщота з ніщотою оманно об'єднана довіку. Це не те,
Що ми Смертю звемо. Це те, що лежить поза Смертю і
Смертю не є.

Ми боїмось. Ми боїмось. Хто за мене обстане, хто
Стане на оборону в найбільшій моїй біді?

На дереві померлий, Спасителю мій,
Хай не піде намарне Твій труд рятівний,
Поможи мені, Боже, пройти цих останніх тривог бойовисько.

Аз есм прах дочасний, і в прах відійду,
Та спини прикінцеву загрозу-біду,
Поможи мені, Боже, бо Смерти страховище ось уже близько.

У Соборі. ТОМАС та СВЯЩЕНИКИ.

СВЯЩЕНИКИ Двері зачиніть! Двері зачиніть!
Двері вже зачинено.
Ми у безпеці. Ми у безпеці.
Вломитись вони не посміють.
Вони не можуть вломитись. Недосить у них на те сили.
Ми у безпеці. Ми у безпеці.

ТОМАС Двері відчиніть! Широко двері відчиніть!
Я не дозволю дім молитви, церкву Христову,
Святиню – перетворити на фортецю!
Сама оборониться Церква, на власний свій ріб, –
Не так, як дуб або камінь. Камінь і дуб розпадуться,
Не встояться, – Церква ж зостанеться.
Відчинена церква повинна бути, навіть
Для наших ворогів. Відчиніте двері!

СВЯЩЕНИКИ Владико! Вони бо нелюди. Вони не люди, а
Звірі люті. Не прийдуть вони як люди, що
Святощі шанують, що перед Тілом Господнім
Стають навколушки. Вони вдеруться як звірі.

Мучеництво св. Томаса Кентерберійського.
Реконструкція проф. Е. В. Трістрама (настінний живопис у головах гробниці Генрі IV у Кентерберійському Соборі, бл. 1415)

Martyrdom of St. Thomas of Canterbury. Reconstruction by Professor E. W. Tristram of panel at the head of Henry IV's Tomb in Canterbury Cathedral, c. 1415. Picture kindly put at the editor's disposal by Mrs. W. M. Thoseby, M. B. E., Steward (Friends of Canterbury Cathedral)

Таж від лева ти двері замкнеш, від леопарда,
А й від вовка та від ведмедя.
Поготів —
Від тих звірів, що в них душі проклятих людей,
Від людей, що волюють звіроцтво хижаків. Владико! Владико!

ТОМАС

Гадаєте, я необачний, відчайдушний, божевільний?
Ви судите за наслідком, так, як і світ це робить,
Чи добре діло дане, а чи зле.
Для вас існує тільки даність. У кожному житті та чині
Прознати можна послідовність блага або лиха.
У ході часу вчинків наслідки численних
Так перемішані, що важко зло відрізнити від добра.
Не в часі знана буде смерть моя.
Мое я винис поза часом рішення, якщо
Ви рішенням те назвете, чого уся моя істота прагне.
Я віддаю моє життя
Законові Господньому, що височить понад законом людським.
Тож відчиніте двері! Двері відчиніть!
Ми не для того тут, щоб боротьбою, підступом чи опором
Перемагати, не для того, щоб звірів бити людським робом.
Із звірем бились ми й перемогли. Тепер
Побіда наша у стражданні, Легша це
Побіда. Бо тепер це торжество Хреста. І от тепер —
Так, відчиніте двері! Це наказ мій. **ВІДЧИНІТЕ ДВЕРІ!**

Двері навстіжень. Вихід: ЛИЦАРІ, злегка напідпитку.

СВЯЩЕНИКИ Сюди, Преосвященний! Мерщій. Сходами нагору. На дах.
До крипти. Мерщій. Ідіть же. Присилуйте його.

ЛИЦАРІ Де той Бекет, ренеґат Короля?
Де той Бекет, втрученець-піп?
Наниз, Даниїле, у лев'ячий рів,
Наниз, Даниїле, прийняти тавро на тваринний риб.

Чи кров Ягняти вже вмила тебе?
Чи ти вже з тавром на тваринний риб?
Наниз, Даниїле, у лев'ячий рів,
Наниз, Даниїле, взяти участь у бенкеті личило тобі б.

Де той Бекет, чіпсайдський вирод?
Де той Бекет, невірний піп?

Наниз, Даниїле, у лев'ячий рів,
Наниз, Даниїле, взяти участь у бенкеті личило тобі б.

ТОМАС Той справедливий, хто,
Наче сміливий лев, поза страхом повинен стояти.
Я тут.
Не ренегат Короля. Я священник,
Християнин, кров'ю відкуплений Христа,
Готовий постраждати власною кров'ю.
Це повсякчасний Церкви знак,
Крови знак. Кров за кров.
Кров Його віддано на покуту життя мого,
Кров мою віддано на відплату за смерть Його,
Смерть моя за смерть Його.

ПЕРШИЙ ЛИЦАР Відлучених тобою розгріши.
ДРУГИЙ ЛИЦАР Неправного владарства відречись.
ТРЕТІЙ ЛИЦАР Присвоєні гроші віддай Королеві.
ПЕРШИЙ ЛИЦАР Поновно схились у слухняності ревній.

ТОМАС За Господа мого я готовий умерти,
Щоб мир і свобода були Його Церкви.
Койте що хочте зо мною, собі на ганьбу та на сором,
Та во ім'я Боже: нічого з моїх вірних збором!
Їх не торкайте, будь то світський чи духовний.
Мій наказ у тім заборонний.

ЛИЦАРІ Зрадник! Зрадник! Зрадник!

ТОМАС Ти, Реджіналде, сам трикратний зрадник:
Мене ти зрадив як земний васаль,
Мене ти зрадив як свого духовного владику,
А й Бога зрадив, бо ти Храм Його збезчестив.

ПЕРШИЙ ЛИЦАР Я вірність ренегатові не мушу зберігати,
А те, що винен я, – ось приступаю до заплати.

ТОМАС А тепер: Всемогутньому Богові, Приснодіві Марії, святому Іоаннові Христителеві, святим Апостолам Петрові та Павлові, мученикові блаженному Денисові й усім святим справу свою і справу Церкви в руки віддаю.

Під час як ЛИЦАРІ вбивають його, чуємо ми

ХОР Очищуйте воздух! Щіткуйте небо! Вимийте вітер! Відділюйте Камінь від каменя – і мийте.
Земля зогнила, вода зогнила, худобу і самих нас
Осквернила кров.

«Вбивство у Соборі». Вистава театру «Олд Вік», Лондон, березень 1953. Томас — Роберт Донат

“Murder in the Cathedral”. The production at the Old Vic Theatre, March 1953. Thomas: Robert Donat. Photograph by Houston Rogers, London

Кривавий дощ засліпив мені очі. Де ж то Англія?
Де ж то Кент? Де ж то Кентербері?
О здаля здаля здаля в минулому. І блукаю я
В краю гілляк неплодних. Як ломлю їх — кровоточать.
Я блукаю в краю сухокаменя: як торкну його — кровоточить.
Як же, як я ще раз повернусь до ніжних тихих року змін?
Ноче, з нами лишися. Сонце, спинися. Впин змінам! Хай
Не прийде більш день, хай не прийде весна!
Чи зможу я знову вздріти день з його буднем усім
І дивитись на все те вмащене в кров, крізь завісу-кровоспад?
Ми не хотіли, щоб щось таке сталося.
Ми збагнули особисте нещастя,
Окрему втрату, загальну долю,
Життя й животіння,

Той жах уночі, що кінчається діянням денним,
Той жах день-денний, що спанням закінчується.
Але на ринковій площі гутірка, рука на мітлі,
Вночішнє копичення попелу,
Паливо, кладене у вогонь насвітанку, –
Ці дії межу нашої муки значать.
Кожен бо жах своє визначення має,
Кожна журба має щось від кінцевого:
Немає часу в житті на сум затяжний.
Та це – це за грань життя, це за часу грань,
Зла й неправеді вічність у миті єдиній.
Нас багном забруднено, що й почиститись годі, ми бо
В купі одній з надприродним гаддям.
Це не ми лиш самі, це не хата ось тут, це не тільки
Місто брудом забруднено.
Це ж бо світ увесь, що вже геть зогнив.
Очищуйте воздух! Щіткуйте небо! Вимийте вітер! Віднімайте
Камінь від каменя, шкіру з руки зніміте, зніміте
М'язи з кісток, і мийте. Мийте камінь, мийте
Кістку, мийте мозок, мийте душу, мийте їх мийте їх!

*ЛИЦАРІ, завершивши вбивство, виходять на перед
кочу і звертаються до глядачів.*

ПЕРШИЙ ЛИЦАР. Просимо вашої уваги. Ми знаємо, що вчинок наш ви
схильні судити на нашу некористь. Ви англійці, і тим вірите у
чесну гру. Коли ви бачите, що четверо нападають на одного,
ви стаєте по боці нападеного. Я шаную такі почуття. Я поділяю
їх. Та все таки я звертаюсь до вашого відчуття чести. Ви англій-
ці, і ви не судитимете нікого, не вислухавши обох сторін у тій
самій справі. Воно бо згідно з давно усталеним принципом про-
цесу перед лавою заприсяжених. Сам я не кваліфікований, щоб
появляти вам нашу справу. Я людина дії, не слів. Тим то я
появлю вам наступних промовців, які, обдаровані різними здіб-
ностями, заступають різні точки погляду. Вони зможуть перед
вами розкрити істоту цієї ускладненої справи. До слова я по-
кличу найстаршого з-поміж нас, аби він промовив перший. Мій
сусід селами: барон Вільям де Тресі.

ТРЕТІЙ ЛИЦАР Я боюсь, що я не такий знаменитий промовець, як то
ви готові либонь подумати після слів мого старого друга Реджі-
налда Фіц Урза. Але існує одна справа, про яку я таки хотів
сказати. І, властиво, я повинен про те сказати зараз. Річ ось у

чому. З того, що ми вчинили, — незалежно від того, що ви про те думаете, — ми не маємо жадної матеріальної користи.

(Інші ЛИЦАРІ: «Слухайте! Слухайте!»)

Ми нічого за те не отримаємо. Навпаки, на тому ми більше втратимо, ніж здобудемо користи. Ми — чотири прості англійці, які батьківщину свою поставили на першому місці, поставили перед усім. Я знаю, ми не справили приємливого враження, коли були тут з'явилися. Факт, що ми знали: завдання, яке ми взяли на себе, — нелегке. Говорю я принаймні за себе самого. Щоб завдання це виконати, я випив. Навіть добре вихилив, хоч звичайно ніколи не п'ю. А коли вже говорити про істоту справи, то воно таки, дійсно, осоружно вбити Архiepіскопа. Та ще й беручи до уваги факт, що виховані ви були у добрій церковній традиції. Отож, хоч ми у ваших очах виглядаємо як бешкетники, ви розумієте, чому так було. Щодо мене, то мені дуже соромно. Ми були свідомі, що воно правило нам за обов'язок. Та незалежно від усього ми мусіли до того приготуватись. Ми знаємо, як справи обернуться. Король Генрі, — нехай Бог благословить його, — з огляду на благо держави, мусітиме заявити, мовляв, він ніколи й не гадав, щоб щось таке могло статися. Справи обернуться круто. У крайньому разі решту нашого життя ми будемо змушені провести закордоном. І навіть коли розважні люди прийдуть до висновку, мовляв, Архiepіскопа треба було усунути, — а я ж особисто відчував до нього велику пошану, і ви мусіли зауважити, як гідно поводить він себе наприкінці, — то, кажу, нам від того чести не прибуде. Ні, ми самі себе скінчили. Тут нема ніякої помилки. Та, як я сказав напочатку, прошу визнати нам хоч те, що у даній справі ми особисто ні з чого не користуємось. Я гадаю, що це приблизно все, щодо чого я мав бажання висловитись.

ПЕРШИЙ ЛИЦАР Думаю, ми всі погодимося з тим, що Вільям де Тресі говорив добре і що він зробив важливе зауваження. Істотою його промови був факт, мовляв, ми тут повнотою матеріально не зацікавлені. Проте, вчинок наш як такий вимагає більше пояснень. Тож ви почуєте зараз слова наступного промовця. Чергою до слова я кличу барона Г'ю де Морвіла, який спеціально вивчав науку керувати державою та установчі закони. Сер Г'ю де Морвіл.

ДРУГИЙ ЛИЦАР Я радий би повернутись до пункту, що його так добре виклав наш провідник Реджіналд Фіц Урз. Саме: мовляв, ви

Кадр з фільму «Вбивство у Соборі» (за участю Джорджа Геллерінга), 1951

*A picture from the Film of "Murder in the Cathedral" (with George Hoellering).
Photo Archive Biennale, Venice, 1951*

англійці, тим то й симпатія ваша завжди належить покривдженому. А тепер, коли йдеться про достойного Архиепископа, якого я завжди вельми поважав, то він був появлений як саме покривджений. Та чи дійсно воно так важливо? Ви надто розумні та холоднокровні, щоб можна вас було вловлювати на всілякі емоційні трюки. Тим то я прошу вас подумати тверезо: що правило Архиепископові за мету? І що править за мету для Короля Генрі? У відповіді на ці запитання лежить ключ до розв'язки усієї проблеми.

Ціль Короля була весь час вельми послідовна та просто-лінійна. Під час панування покійної Королевої Матильди і за часів вторгнення недалого узурпатора Стефана королівство було поділене. Наш Король бачив, що єдино конечне – повернути порядок. Саме: вкортити розбуялу силу провінційних правлінь, які звичайно використовувано для власного зиску та наживи, що й закінчувалося часто-густо бунтами. Треба було, отже, змінити правну систему. Тим він і вирішив, щоб Бекет, який відзначався надзвичайними адміністративними здібностями, уряд Канцлера поєднав з урядом Архиепископа. Був би Бекет здійснив бажання Короля, ми мали б сьогодні ідеальну державу: об'єднання духової та земної адміністрації під єдиним центральним управлінням, Бекета я знав добре. З огляду на розмаїті офіційні зустрічі, я можу сказати, що ніколи ще не зустрівав людини, так знаменито підготованої до найвищого цивільного урядування, як ото саме він. Але що сталося? З моментом, коли, на вимогу Короля, Бекет став Архиепископом, він зрікся уряду Канцлера. Одне слово: він став більш папський, ніж сам Папа. Демонстративно й визивно вдався він до аскетичних манер життя. Він негайно оголосив, мовляв, існують вищі цілі та завдання, ніж ті, що їх Король і він, королівський слуга, протягом довгих років намагалися реалізувати. І, мовляв, – бозна, чому, – обидва уряди не можуть бути сполучені в одній особі.

Ви погодитесь, що така постава справи з боку Архиепископа ображає почуття людей нашого робу. Тож з усім, про що мова була досі, я знаю, ви погоджуєтесь. Я читаю це з ваших облич. Ідеться тільки про ті засоби, яких ми мусіли вжити, щоб речі привести знов до порядку. Ніхто більше, ніж ми, не гидує насильством. На жаль, насильство часом править за єдиний засіб, щоб забезпечити громадянству справедливість. За інших часів Архиепископ повинен би був стати перед судом Парляменту. Цей останній скарав би його на горло як зрадника, і у

такому випадкові ніхто не придбав би собі пляму вбивці. За пізніших часів навіть і такі засоби виявляться непотрібними. Але тепер, коли ви досягли вельми слушного й потрібного підпорядкування вимог Церкви вимогам Держави, пам'ятайте про те, що, власне, це були ми, хто вчинили перший крок. Ми, отже, спричинилися до досягнення того стану речей, що його ви мусите схвалити. Ми служили вашим інтересам, тож і заслуговуємо на ваші оплески. А якщо у цій справі і є якась провина, то ви повинні поділити її разом з нами.

ПЕРШИЙ ЛИЦАР Морвіл дав нам багато спонук до думання. Мені здається, він сказав немов би останнє слово для тих, які здатні були зорити хід його витонченої думки. Одначе, ми маємо ще одного промовця, який, на мій погляд, заступає інакший кут бачення. І якщо є ще хтось неперекоаний, то гадаю, що Річард Бріто, який походить з родини, званої з своєї прихильности до Церкви, спроможен буде його переконати. Річард Бріто.

ЧЕТВЕРТИЙ ЛИЦАР Усі мої попередні промовці, не виключаючи й нашого провідника Реджіналда Фіц Урза, багато висловилися щодо істоти справи. Я не маю нічого, що можна б додати до їхніх слів. Те, що я сказав би, може бути поставлене у формі запитання: хто вбив Архиепископа? Оскільки з нас були свідки цієї вартої жалю картини, у моєму запитанні ви можете відчутти певну несподіванку. Але візьміть до уваги самий хід подій. Я почуваю себе зобов'язаним ще раз коротко переглянути те, що сказав останній промовець. За часів, коли Архиепископ ще був Канцлером, ніхто з королівських лідданих не зробив для об'єднання країни більше, ніж зробив він. Він установив рівновагу, порядок, мир та справедливість, такі потрібні Державі. З моментом же, коли з нього став Архиепископ, він обернув свою політику. Він виявив себе повнотою байдужим супроти долі країни. До речі, він зробився просто таки потворою себелюбства. Цей його егоїзм виріс вище від нього самого, аж поки на решті, поза сумнівом, перетворився на манію. У мене є незаперечні докази на те, що, перед тим як виїхати до Франції, він ясно, у присутності багатьох свідків, передсказав, мовляв, він довго не житиме і, мовляв, уб'ють його в Англії. Тож і вживав він усіх засобів провокації. З його поведінки це було видно. Можна, отже, зробити один-єдиний висновок, саме: він наважився вмерти смертю мученика. Таке можна було бачити навіть за останніх його хвилин. Ви спостерегли, як він уникав наших запитань. Та коли він свідомо роздратував нас

поза межі всякої людської терплячості, то все таки й тоді він міг ще легко врятуватися. Адже він міг триматися здаля від нас аж доти, доки б наш справедливий гнів охолов. Та якраз того він аж ніяк і не хотів. Навпаки! Коли ми були розпалені гнівом, він вимагав, щоб двері Собору були відчинені. Чи ж я потребую ще щось казати? Я переконаний, що, мавши такі факти на увазі, ви без вагання винесете вирок, мовляв, це було ніщо інакше, як тільки самогубство у стані розумового запаморочення. То був би єдиний милосердний вирок, що ви його про нього можете скласти, – про того, з кого як не як була все таки велика людина.

ПЕРШИЙ ЛИЦАР. Дякую вам, Бріто. Думаю, що тут немає вже про що більше говорити. Тим і пропоную, щоб ви тепер спокійно розійшлися по своїх домах. Прошу вас, будьте при тому обережні. Не збирайтесь гуртами на рогах вулиць. Не робіть нічого, що могло б заколотити громадський порядок.

Відхід: ЛИЦАРІ.

ПЕРШИЙ СВЯЩЕНИК О батьку, батьку, ти пішов від нас, ми втратили тебе.

Звідки нам виглядати тебе, з якої далекої стороньки
Дивився на нас ти тепер? Ти бо у небі.
Хто ж буде вести нас, охороняти, хто буде нами керувати?
Після дороги якої, після якого страху прийдешнього
Присутність твою ми віднайдемо? Коли бо наберемось твоєї
Потуги? Церква стоїть покинута. Самотня. Збезчещена.
Безлюдна. Язичники на руїнах заходяться будувати
Світ без Бога. Я провиджу це. Я провиджу.

ТРЕТІЙ СВЯЩЕНИК Ні. Церква дужча, ніж те, що сталося.
У противенствах торжествує. Переслідуваннями
Кріпшає. Найвище височить, поки люди для неї вмирати
Готові. Ідіте, люди слабкі, засмучені, загублені,
Заблукані душі, безпритульні у небі й на землі,
Ідіте туди, де сонця захід червонить Британії
Сірі скелі та Геркулесових стовпів. Ідіте!
Зважтеся корабель при сонних берегах розбити,
Де бісурмени християн у неволю беруть.
До північних морів ідіте, кригою закутих, де
Мертвотний подих руку ціпенить і розум придушє.
Під сонцем пустелі оазу знайдіте,

Ідіте, дружби шукайте з сарацином-паганином, щоб
Разом із ним мерзотні обряди виконувати, і
У ложах розпутних його знайдіте забуття, —
Забуття при криниці, у тіні фінікових пальм.
Або сидіте в Аквітанії та й нігті собі призіте.
У маленькому колі болю, у нутровищі черепа
Снуватимете постійно думок хоровід своїх, щоб
Виправдати власні вчинки, — і оману прястимете, і
Розплітатиметься вона у той час, як її ви прястимете.
У пеклі вигадок ви кружлятимете безнастанно,
І там нема віри! У тому доля ваша земна.
І думати далі про вас ми не повинні.

ПЕРШИЙ СВЯЩЕНИК О Бладико,
Нова слава твоя заслонена від нас.
Та молися за нас у твоїм милосерді.

ДРУГИЙ СВЯЩЕНИК Перед
Божим лицем, з усіма святими та мучениками поєднаний,
З тими, що відійшли перед тобою, — пам'ятай за нас.

ТРЕТІЙ СВЯЩЕНИК Хай несеться подяка наша до Бога за те, що
Ще одного дав нам святого у Кентербері.

КОР (одночасно здаля чути спів „Te Deum“ латинюю) Хвалимо Тебе,
о Боже, бо слава Твоя в усіх
Об'явлена речах на землі: у снігу, в дощі, у бурі, у
Вітрі, в істотах усіх Твоїх, так у гонителях, як і у
Гнаних. Бо речі усі існують так тільки, як Ти їх бачиш,
Як Ти їх знаєш. Речі усі тільки в Твоєму світлі існують,
І велич Твоя одкровенна навіть у тому, хто
Існування Твоє заперечує:
Славу бо світла темінь гласить.
Ті, хто Тебе заперечують, не могли б так сказати, якби
Ти не існував.
Вони життям своїм про Тебе свідчать.
І всі речі про Тебе життям своїм свідчать:
Птах у повітрі, зяблик і яструб, звір на землі,
Вовк і ягня, черва на землі й черва у череві.
Тим і людина, яку Ти сотворив, щоб бути
Тебе свідомою, да величатиме Тебе: у думках,
У словах і у вчинках. Навіть з рукою на мітлі. Навіть
Із спиною, над вогнем похиленою. З коліном,
Підібганим при чищенні печі. Ми,
Чистійки та підмітальниці у Кентербері, ми
Славимо Тебе.

Спина зігнута під струментом, коліна зігнуті під гріхом,
Руки на обличчі під тягарем страху, голова похилена
Під тягарем смутку, – і голоси в нас місяців, року пір,
Морозяного подиху зими, весняних пісень, бриніння
Літа, птахів голоси і тварин, і ми
Славимо Тебе.

За ласку крові Твоєї дякуємо Тобі, за
Відкуплення кров'ю. Твоїх мучеників і святих
Кров землю ущедрює, місця святі утворює, бо
Де один лиш святий жив, де мученик в ім'я Христа
Кров свою віддав, там місце святе, і святість його
Не перейде, хоч його й топтатимуть чоботи
Вояків і хоч приходитимуть відвідувачі його
Споглядати з довідниками в руках. Від краю, де
Західні моря пожирають береги йонійські,
До меж, де Смерть у пустелі, де молитва у забутих
Закутках, при розбитій колоні імперії, –
З місць таких спливає те, що землю відновлює,
Хоч його й заперечують постійно. Тому,
О Господи, ми дякуємо Тобі, що
Зіслав еси благословенство на Кентербері.

Прости нам, Владико Небесний, ми визнаємо,
Що ми люди звичайні і прості, жінки та
Чоловіки, які, двері зачинивши, сідають
При вогні. Ми боїмося Божого благословення,
Ми самотности Божої ночі боїмося, ми боїмося
Поступатись перед конечністю, зрекатись потреб.
Несправедливості людської менше ми боїмося, ніж
Справедливості Божої. Руки на вікні, вогню
На стрісі, кулака у корчмі, штовхана у ривчак
Ми боїмося менше, ніж боїмося Божої любови.
Ми визнаємо усі наші провини, слабкості наші і заблуди,
Ми визнаємо, що світу гріх на головах наших тяжить,
Що мучеників кров і святих конання
На голови наші лягли.
Господи, зглянься на нас.
Христе, зглянься на нас.
Господи, зглянься на нас.
Блаженний Томасе, молися за нас.

Т. С. Елиот. Фото бл. 1910

T. S. Eliot. Photo c. 1910

(By what shall I say?
 All flesh is grass: comprehending
 Companion of the Bath, the Knight
 of the British Empire, the Com-
 mandeur
 & Cavaliers! of the Legion of
 Honour.
 The Order of the Black Eagle (1st
 & 2nd Class)
 And the Order of the Rising Sun
 By any what shall I say?
 The first thing to do is to form
 the Committees,
 The Standing Committee. Select
 committees and sub-committees.
 An secretary will do for
 several Committees.

Автограф Т. С. Елиота

Autograph of T. S. Eliot

спустошена земля

'Nam Sibyllam quidem Cumis ego ipse oculis meis
vidi in ampulla pendere, et cum illi pueri dicerent:
Σίβυλλα τί θέλεις; respondebat illa: ἀποθανεῖν θέλω.'

Езрі Павлоді
il miglior fabbro

I. погребіння померлого

Жорстокий місяць квітень плекас
Бузок з мертвозему, мішає
Спогад з бажанням, ворушить
В'ялий корінь вешнім дощем.
Тепло взимку нам, бо вкриває.
Землю сном забуття, годує
Животіннячко сивим клубнем.
Літо дивує нас, із'явившись над оцим Starnbergersee
Розлившим дощем; ми спинились під колонадою

10 І вийшли у сяйво сонця, просто до Hofgarten,
І пили каву, й балакали собі якийсь час.
Bin gar keine Russin, stamm' aus Litauen, echt deutsch.
І як були ми дітьми, спиналися в ерцгерцога,
Мого кузена, він узяв мене санками шугати,
А я так же злякалась. Він казав: Маріє,
Маріє, міцно тримайсь. І ми з'їхали вниз.
У горах, там вільним ви себе почуваете.
Я читала, майже всю ніч, і поїхала на південь узимку.

20 Що ж то за корінь тискучий, чие галуззя росте
Із сміття цього каменистого? Сине Человічеський,
Не можеш сказати чи передвидіти, бо знаєш тільки
Про купу розбитих уявлень, де бризкає сонце,

І мертвеє древо не дає захисту, ані цвіркун полегші,
Ані сухе каміння дзюркоту води. Тільки
Попід цю червону скелю лягла тінь
(Зайди но сюди, під скелі цієї червоної тінь),
І я щось таке тобі покажу, що не править
За тінь твою, яка вранці позаду в тебе блукає,
Ані за тінь твою, яка ввечір із тобою стрічається;
30 Я покажу тобі! страхіття у пригорщі порожу.

Frisch weht der Wind
Der Heimat zu
Mein Irisch Kind,
Wo weilest du?

«Ти рік тому вперше подарував мені гіяцинти;
Гіяцинтовим дівчам прозвали вони мене.»
– Усе ж, як повернулись ми пізно з Гіяцинтового саду,
В тебе повні руки, і коси вогкі, я не міг
Розмовляти, нічого не чув, не був я
40 Ні живий, ні мертвий, і не знав я нічого,
Дивившись в серце світла, у мовчанку.
Oed' und leer das Meer.

Мадам Созостріс, преславна ясновидиця,
Мала сильний нежить, не зважаючи на те,
Що знана вона як наймудріша жінка в Європі,
З зловісною колодою карт. Ось, прорекла вона,
Ось ваша карта, утоплений Фінікійський моряче
(Із очей зробилися перлини. Поглянь!),
Ось Беллядонна, Пані із Скель,
50 Пані становиц.
Чоловік тут з трьома патичками, а тут ось Колесо,
А ось одноокий Купець, а оця ось карта,
Порожня, це щось, що несе він на спині,
Що мені заборонено зріти. Я не знаходжу
Тут Шибеника. Бійтеся смерти водою.
Бачу юрби людей, що кружляють у колі.
Дякую. Спіткавши шановну пані Еквітон,
Скажіть їй, гороскоп я сама принесу:
За цих днів бо треба бути оглядним.

60 Неймовірне Місто
Під бурим туманом зимового світанку,

Лондонським мостом пливе натовп, так багато,
Не гадав я, що смерть перекреслила так багато.
Зідхи, короткі й нечасті, видихано,
І кожен із втупленим у власні ноги зором.
Плив угору й уділ по Кінг Вільям Стріт,
Туди, де Сент Мері Вулнос на варті стояла
З мертвим звуком на прикінцевім дев'ятім ударі.
Там я вгледів знайомого, тож, гукнувши, спитав його: «Стетсоне!
70 Ти, що був зо мною у флоті в Мілах!
Те тіло, що ти зарив торік у своєму садку,
Чи вже видало парость? Чи цвістиме цим роком?
А чи раптовий мороз потурбував його, може?
О, Пса, що людям друг, тримай здаля,
Бо вигребе знов тіло звідсіля!
Гей! Нурocrine lecteur, — mon semblable, — mon frère!»

II. гра у шахи

Крісло, в якому вона сиділа, лискучим тронм
Жаготіло на мармурі, де люстро
На підпорках трималося з виробленим винограддям,
80 Що з-між нього злотний витглядав Купідон
(А інший же очі крилом закривав),
Подвоювалось полум'я семисвічників,
Відбите на столі світло
Всхідним мерехтінням зустрічалось з її самоцвітами,
Щедро-рясно розсипаними по отласних футлярчиках;
У флакончиках із слонокости та кольорового скла
Незатканих чаїлись її дивезні синтетичні парфуми,
Намащувальні, порошоквані, плинні — паморочили, бентежили,
Затоплювали почуття у пахощах; пожвавлювані повітрям,
90 Що свіжішало з вікна, вони зносились,
Потовщуючи свіч продовгасте полум'я,
Чие курення кидалось до laquearia,
Охвилюючи візерунок на скриньковому віку.
Морем пририта, міддю підбита деревина
Палала зелено, жовтожаро, облямована барвним камінням,
Що в їхнім світлі смутнім пливав різьблений дельфін.
Виставлено було над старовинним каміном

Наче у вікні подану лісову сцену
Перетворення Філомели, що варварським владарем
100 Отак неотесано силувана; та он там соловейко
Повнив пустелю неторжканим голосом,
І аж досі взивав, і аж досі світ переслідує:
«Тьох-тьох» у запаскуджені вуха.
А й інші висхлі недорубки часу
Повідано на стінах; заціпенілі образи
Нахилялися, клонившись, кімнати втихомиренням замикаючи.
Човгали ноги по сходах.
З-під вогників, з-під щітки її волосся
Розповсюджувалось вогненними цятками,
110 Розжеврювалось у слова, і були вони жорстоко спокійні.

«Розгулялися нерви сюніч. Атож, розгулялись. Побудь зо мною.
Мов до мене. Чому ніколи не мовиш? Мов.

Про що ти думаєш? Про що думаєш? Про що?
Ніколи не знаю, про що ти думаєш. Подумай лишень.»

Я думаю, ми на алеї щурів,
Де померлі свої розгубили кості.

«Що то за гамір?»

Вітер під дверима.

«Що то ще за гамір? Чого аж такий вітер?»

120 Нічого, знов нічого.

«Не здатний еси

Знати нічого? Бачити нічого? Пригадати
Нічого?»

Я пригадую,
Із очей зробилися перлини.
«Ти живий чи неживий? Чи в тебе ані-ні у голові?»

Але

ООО той Шекспірівський Бешкет –
Він такий виборний
130 Такий кмітливий
«То що робити тепер? Що бо робити?»
«Можу рвонутись якстій і бродити вулицею
Із звислим волоссям, отак-о. Що передстоїть нам узавтра?
Що взагалі нам передстоїть?»

О десятій тепла вода.

Як дощить, то о четвертій закрите авто.
І ще варт нам пограти у шахи,
Безповікові очі заплющивши і стуку в двері очікувавши.

- Коли чоловік Лілі демобілізувався, я ото й кажу –
140 Не лізу за словом у кешеню, а кажу до неї,
МЕРЩІЙ БУДЬ-ЛАСКА ВЖЕ ЧАС
Зараз Олберт повернеться, причепурися трохи.
Побажає ж знати, як ужила грош, що тобі їх був дав,
Аби зуби поладнала. Таки дав, я була при тім.
Вони в тебе геть випадають, Лілію, зроби собі ладненькі,
Казав же, ось присягаюсь, неспроможен, мовляв, дивитись на тебе.
А й я не можу, кажу, подумай но про сердегу Олберта,
Адже перебув в армії чотири роки, тож затужив за добробутом,
А не даси йому його, то шукатиме інших, кажу.
150 Ох, авжеж, каже вона. Я ж їй: а певно, що авжеж.
Знаю, каже, кому мені дякувати, ще й глянула на мене пильно.
МЕРЩІЙ БУДЬ-ЛАСКА ВЖЕ ЧАС
Хоч і не подобається, а мусиш і далі так, кажу.
Інші можуть перебирати й комизитися, ти – ні.
Як Олберт покине тебе, то не кажи, що тебе не попереджали.
І не сором тобі, отак підстаркувато виглядати.
(А їй же щойно лиш тридцять один.)
Що я можу зарадити, каже і робить довге обличчя,
То оті пілюлі, що їх приймала, аби викинути, каже.
160 (Вона вже вп'яте отак, і мало не вмерла від маленького Джорджа.)
Аптекарь казав, мовляв, буде в порядку, та я вже не стала така, як
була.

Ти *таки* справді дурна, кажу.

Гаразд, як Олберт не полишить тебе, то, кажу,
Навіщо віддавалась, коли не хочеш дітей?

МЕРЩІЙ БУДЬ-ЛАСКА ВЖЕ ЧАС

Гаразд, отож як у неділю Олберт повернувся, була в них гаряча
шинка,

Ну, й мене запросили, аби скуштувала ще гарненько гарячої –

МЕРЩІЙ БУДЬ-ЛАСКА ВЖЕ ЧАС

МЕРЩІЙ БУДЬ-ЛАСКА ВЖЕ ЧАС

- 170 'Браніч, Білле. 'Браніч, Лу. 'Браніч, Мей. 'Браніч.

Бай бай. 'Браніч. 'Браніч.

Надобраніч, вельможні пані, надобраніч, добрі пані. Добраніч,
добраніч.

III. вогненна казань

Роздерто річкове шатро: пальці листя останні
Вхоплюють і втоплюються у волозі мілини. Вітер
Перетинає барнаву землю, нечутно. Німфи від'їхали.
Ми́ла Темзо, ніжно ринь, поки закінчу я мій спів,
Не несе річка порожніх пляшок, бутербродних папірців,
Шовкових хусточок до носа, картонних коробок, недокурків
Та інших свідчень про літні ночі. Німфи від'їхали.

180 А й їхні друзі, часу гаячі, чада-нащадки міських директорів,
Де й поділись, не залишивши навіть адрес.
Над водами Женевського озера сів я та й заривав...
Ми́ла Темзо, ніжно ринь, поки закінчу я мій спів,
Ми́ла Темзо, ніжно ринь, бо неголосний, незатяжний визвук моїх слів.
Та з-за спини холодний повів доносить до мого слуху
Торохтіння костей, і хихотіння передається з вуха вуху.

Щур легесенько проповзав крізь рослинність,
Берегом слизьке черевце волочивши,
Коли то я рибалив у каламутному каналі
190 Зимового вечора ген кругом за газівнею,
Міркуючи про суднотроц короля, мого брата,
І про короля, мого батька, загиблого перед ним.
Голі тіла біліють на низькому воγκому ґрунті,
А на сухому приземельному горищі порозкидано кістки,
Лиш лапками щурячими шурхані, щуптанням рік-у-річного руху.
Та з-за спини час до часу доноситься до мого слуху
Луна рогів і моторів, що принести мають
Свіні до пані Портер, коли дні весняні замають.

Ой і сяє над пані Портер місяченько нічною
200 Ще й над її донечкою
Вони миють ноги содовою водичкою
Et O ces voix d'enfants, chantant dans la coupole!

Тюїть тюїть тюїть
Тьох тьох тьох тьох тьох тьох
Отак неотесано силувана.
Терей.

Неймовірне Місто

Під бурим туманом зимового полудня
Пан Євгенідес, ізмірський купець,
210 Неголений, з повними кешенями родзинок,
Кошти – безпека – вантаж: документи напoxваті,

Запросив мене ламаною французькою мовою
На снідання до готелю Кеннон Стріт,
А вдобиток на кінець тижня до Метрополю.

Фіялкової години, коли очі й спина
Від конторск підносяться, коли людський двигун вичікує,
Мов у таксі, що бринить вичікуванням,
Я, Тіресій, що, хоч сліпий, бринить між двома життями,
220 Дід із зморшкуватими жіночими грудьми, бачити можу
Фіялкової години, вечорової години, яка добивається
Додому і несе додому вітрильника з моря,
Друкарку вдома за чайного часу, як прибирає рештки сніданку,
розпалює

Піч і відкриває бляшанку з харчем.
За вікном ризиковано простягнулись
Її сохнучі комбінації, сонця останнім променем торкані,
На канапі ж накидано в купу (вночі – її ліжко)
Панчохи, пантофельки, сорочини й галійки.
Я, Тіресій, дід із вим'ятим вим'ям,
Сцену збагнув і передбачив решту даного –
230 Я теж очікував гостя жданого.
Він, молодик з гондзоляками, надходить знедалека,
Писарчук фірмочки нерухомостей, зухвало у двері,
Один з найнижчих, на кому сидить безпека,
Мов шовковий капелюх на бредфордському мільйонері.
Саме час годящий, як він і здогадувався,
Харчування закінчено, вона згвинчена й змучена,
Спроба прилучити до ніжності, щоб дух її зрадувався,
Вона бо й не гудить, до небажаного приучена.
240 Бадьоро зачервонівшись, він з місця в напад сильнодуже,
Допитлива рука не зустрічає захисту;
Чи має взаємність – його суєтності байдуже,
З «однаково» робити приемність – йому не позичати хисту.
(І я, Тіресій, чи не прознав усе те б,
Що грається на цій-о канапі чи там ліжку!
Я, який сидів попід валами Теб
І який найменших мертвих обходив без лишку.)
Дарує прикінцевий протегуючий поцілунок,
І вже намацує дорогу по неосвітлених сходах...

Вона обертається, хвильку видивляється у свічадо,
250 Ледве й думавши про коханця, що подався додому;

Проциджується гадка, мозку напівутворене чадо:
«Добре, що вже готово: щастя, що вже по всьому.»
Коли вже милій жіночці ледь-ледь здуріти довелось,
То в самотині по кімнаті сюди-туди походжає,
Погладжує бездумною рукою волосся
Та й платівку нову на грамофон накладає.

«Та хвилями до мене спів долинув»
І здовж Стренду, по Квін Вікторія Стріт.
О Місто місто, я можу часом почути
260 Віля бару відкритого на Лоуер Темз Стріт
Приємне скимлення мандоліни
І цокотання і щебетання зсередини,
Де риботорговці тиняються ополудні: де мурами
Магнуса Мученика тримається пишнота
Несказанна йонійської білої барви та злата.

Випар з ріки
Нафти й смоли
Барки відплив
На течію зніс
270 Вагряні вітрила
Увись
Під вітер, бруси важкі підняли.
Барки труть тил
Гнаних брусків
По Грініч уділ
Повз той Острів Псів.
Weialala leia
Wallala leialala

Єлисавета й Лестер
280 Б'ючи веслами
Стерно що виглядом
Золота мушля
Багряна й золота
Хвилешня хвиля
Текли обидва береги
Південно-західній вітер
Ніс течією вниз
Видзвін дзвонів
Білі башти

Weialala leia
Wallala leialala

«Трамваї і дерева закурени.
Гайбері зродило мене. Річмонд із К'ю
Погубили. Біля Річмонду в каяку мені
Трапилось лягти вверх коліньми на дошку дна вузьку.»

«Мої ступні в Мургейті, моє ж серце
В мене під ступнями. По тому, як сталося,
Він плавав. Запевняв, „усе наново тепер це”.
Зауважень я не робила. Чого б я, справді, ображалась?»

«На Маргейтових Пісках.
Я можу ніщо
З'єднати з нічим.
Нігті поламані на брудних руках.
Мій люд сумирний, люд, що не жде ні на що,
Не цікавиться нічим.»

la la

До Картагену я потім прибув

Палаючи палаючи палаючи палаючи
О Господи ти вириваєш мене
310 О Господи ти вириваєш

палаючи

VI. смерть водою

Флебас Фінікієць, двотижневий мрець,
Чайок ячання забув, і ковтнув моря нурт
І прибуток і втрату.

А підморський отой струм
Кість його вибрав у шепотах. Як піднісся й пірнув,
Він крокнув на крокви свого юного віку,
В вир увійшовши.

Паганче або юдею,

320 О ви, звернувши руль, узрівши вітер,
Чтїть Флебаса, що був, як ви, красень постаттю своєю.

V. про що гомонів грім

По світлі смолоскипу червонім на спітнілих лицях
По морозній тиші в садах
По агонії в кам'яних околицях
По зойку і ячанні
По темниці та світлиці ще й відлунні
По веснянім громі за дальніми горами
Хто був живий тепер мертвий
Ми що були живі тепер умираємо
330 З дрібкою терплячости

Нема тут води сама лише скеля
Скеля і нема води і піщана стежка
Стежка що в'ється вгорі серед гір
Гори ж ті скелі безводні
Була б тут вода то спинитись би й пити
А серед скель ні спинитись ані думки не зліпити
Висхлий піт і ноги в піску
Якби ж то вода була серед скель
340 Мертва гірська пащека гнилозуба плюватись неспроможна
Нікому тут ні стати ні лягти ні сісти не можна
Навіть тиші немає серед оцих гір
Лиш сухий яловий бездошовий грім
Навіть самоти немає серед оцих гір
Лиш похмурі червоні обличчя кплять і бурчать
З дверей глинобитних потрісканих хатин
Якби ж то була тут вода

А не скеля
Якби то була тут скеля
Але й вода
350 І вода
Потік
Ставок серед скель
Якби то був тут хоч визвук води
Не цикади
І не трав сухих виспів
Лиш визвук води понад скелями
Де пустельник-дрізд у соснах співає
Дрізд дрозд дрізд дрозд дрозд дрозд дрозд дрозд
Та нема тут води

360 Хто той третій, що завше ходить при тобі?
Коли лічу, то разом виходить: лиш ти і я,
Та коли бо гляну вперед на білу стежину,
То завше хтось є ще інший, що ходить при тобі
Рухаючись плавно, вгорнутий у бурий плащ, із клубуком
Я не знаю, чи то чоловік а чи жінка
– То хто ж бо отой з другого боку при тобі?

Що то за гук високо в воздуху
Рокот материнського ридання
Що то за юрби в клубуках рояться
Над безкраїми рівнинами, збившись у землі розколотій
370 Обкруженій самим пласким обрієм
Що то за город ген над горами
Тріскає, трощиться, тратиться у фіялковім воздуху
Валяться вежі
Єрусалим Атени Олександрія
Відень Лондон
Неймовірні
Чорнорозквітлі довгі коси жінка щільно стягла
Загула-зашепотіла на тих струнах притьмом
І кажани з обличчяма немовлят у фіялковім світлі
380 Свиснули й забили крилом
І головами вниз поповзли по чорнотьяній стіні
І дном уділ у воздуху вежі були
Дзвонивши поминально дзвонами що години держали
І голоси що піяли з порожнечі водосховищ та з висхлих джерел.

У гнилій цій норі в осередді гір
У слабкому сьайві місяця, там рослини співають
Над могилами розритими, біля каплиці
Там порожня каплиця, лиш для вітру притулок.
Немає в ній вікон, і двері хиткі,
390 Сухі кістки не пошкодять нікому.
Лиш півень стояв на гонті покрівлі
Ку ку ріку ку ку ріку
У спалаху блискавки. Вогкий порив
Щедрий дощем

Ганг був опалий, і кволе листя
Очікувало дощу, а чорні хмари
Громадилися на віддалі, над Гімавантом.

Нетрі бгались, гороїжились у мовчанці.
Тоді загомонів грім

400 DA

Datta: що ми дали?
Мій друже, кров стрясає мені серце
Жахлива зухвалість хвилевої слабкості
Що її вік мудрости ніколи не поверне
Отим, отим тільки ми існували
Чого не знайти в наших списках для мертвих
Чи у згадках, завішаних доброзичливим павуком
Чи під печатками, що їх зломлює худючий нотар
У наших спустілих покоях

410 DA

Da y a d h v a m : я чув, коли ключ
Обернувся у дверях раз, і обернувся тільки раз
Ми думаємо про ключ, кожен у своїй в'язниці
Думавши про ключ, кожен стверджує в'язницю
Лиш як ніч западає, леготлива чутка
На час оживлює розчохнутого Кориюляна
DA

420

D a m y a t a : судно відповіло
Весело руці, яка знає вітрило й весло
Море було тихе, твоє б серце відповіло
Весело, якби запросили, биттям слухняним
Рукам, що кермують

Я сидів на березі

Рибаливши, з безплідним простором позад себе
Чи приведу бо нарешті свої землі до порядку?
Міст у Лондоні шкереберть шкереберть шкереберть

Poi s'ascose nel foco che gli affina
Quando fiam uti chelidon — О ластівко ластівко
Le Prince d'Aquitaine à la tour abolie

430

Такими уривками підпер я мої руїни
Тож сількись. Єронімо знов шаліє.
Datta. Dayadhvam. Damyata.

Shantih shantih shantih

примітки до «спустошеної землі»*

ЕПІГРАФ: «Бо Сивілло Кумейську я власними очима бачив у пляшці завислу, і коли ті хлопці питалися: Сивілло, чого ти хочеш; одрікала вона: вмерти хочу.»

ПРИСВЯТА. Езрі Павидові твір присвячено і з огляду на особисту дружбу та однодумство обох поетів, і у властивості подячного акту за участь у редагуванні першого рукопису. В одному есеї автор свідчить:

«1922 був роком, коли я йому показав у Парижі манускрипт хаотичної, безкрайної, поеми, озаголовленої „Спустошена земля“, яка, скоротившись під його рукою наполовину, набула тієї форми, що в ній з'явилась потім друком. Думка, якби то рукопис із його викресленнями пропав без сліду, була б мені приємна. Та, з другого боку, я охоче бачив би збереженими оті рисовини синім олівцем як незалеречне свідоцтво Павидового критичного генія.»

«Ліпший коваль» - так називає у Данте його попередник Гвідо Гвініцеллі славного трубадура Арно Данієля («Чистилище», XXVI, 112-148; переклад Ігоря Костецького; провансальський текст прямої мови Арно в оригіналі Данте по-польському переклав Єжи Немоївський):

Ed io a lui: Li dolci detti vostri — —

А я йому: «Бо слово в вас солодке,
Покіль триває стиль новий у слові —
В його й чорнилі вже значні відсотки.»

«О брате», мовив, «був отой в основі»,
Вказав перстом на духа подорозі:
«Був ліпшим ковалем у рідній мові,
В любовнім вірші, в романічній прозі
Всіх перевищив, — хай же тільки дурні
Дають Ліможцю першість у спроможі,
Волють правді розголоси бурні.

Ще заки в слух мистецтво різнотонне
Розумно ввійде — вже їх жереб в урні.
Так багатьма з колишніх був Гвіттоне
Звеличен з уст до уст у перевазі, —
І лиш тепер уявне в явнім тоне.

Проситиму тебе: у тому разі,
Як маєш вступ у монастир, де чаша
Самим Христом бережена в насназі,

---

* Примітки, складені звичайним шрифтом, належать самому авторові, курсивом — Джонови Гейвордові (який спеціально доповнив ними описане в англійській анотації французьке видання), півжирним шрифтом — виданню «На горі». Ще докладніші наші примітки до окремих місць «Спустошеної землі» та інших друкованих тут творів читач може знайти у виданні: Вибраний Т. С. Еліот. Поезія. Драма. Есей. Упорядкував Ігор Костецький. Видання «На горі». Серія «Для аматорів». Мюнхен, 1955.

То прокажи за мене отченаша, —
 Коли ще в цім воно потрібне світі,
 Де путь у гріх більш не існує наша.»
 З тим, давши місце другому в орбіті,
 В якій стояв, сам щез у хлань огненну,
 Мов риба в надри дна, водою скриті.
 Ступивши до показаного, йменну
 Спитав його я прозву й, повен дива,
 Вперед сказав подяку достеменну.
 Тож полилася мова з уст правдива:
 „Tak cieszy mnie ów dworny głos twych prósb,
 Że mus przed tobą i chęć mnie odkrywa.
 Jam jest Arnaut; płaczę, by w pieśni pójść;
 Choć wraca myśl w szaleństwa dawnych dni,
 W radosny świt nadzieja będzie rósć.
 Błagam was więc na Przymiot taki Cny,
 Co wiedzie was, gdzie schodów bał szczytowa,
 Wspomnijcież tam mój dolor i me łzy.“
 І зник в огні, що в нім для них віднова.

(«Ліможець» — Гіро де Борнель, сучасник Арно. «Гвітtone» — Гвітtone д'Ареццо, бл. 1225 — бл. 1294. Гвідо Гвінцеллі у Данте не певен потреби отченаша для мешканців чистилища, з огляду на слова «и не введи насъ во искушеніе, но избави насъ отъ лукаваго»: у чистилищі спокуса вже не існує.)

Арно Даніель — найбільш люблений і подивлюваний Езроу Павдом з усіх трубадурів.

СЮЖЕТ: «Проблема історії та механізму часу це одна з великих тем „Спустошеної землі“; вона влітається у поему з прагнення космічного та особистого рятунку. Ніколи ще поема не виявляла так глибоко значення тиску минулого на сучасне і його існування у сучасному» (Г.-Л. Гарднер).

ТЕХНІКА: «Я гадаю, що елементи, якими музика найближче дотикається поета, це відчуття ритму та відчуття структури — Розроблення поворотних мотивів так само природне для поезії, як і для музики. У просодії є можливості, які являють певну аналогію з розвитком теми різними групами інструментів; є можливості переходів у поемі, подібних до різних переходів симфонії чи квартету; є можливості контрапунктного аранжування» (Т. С. Еліот: «Музика поезії», 1942).

Не тільки назва, а й плян та добра доля властивого символізму поеми спонукані книгою панни Джессі Л. Вестон про легенду Граала: „From Ritual to Romance“ (Cambridge). Справді бо, їй я так глибоко зобов'язаний, що книжка панни Вестон може куди краще з'ясувати труднощі поеми, аніж мої примітки. Отож я рекомендую її (не кажучи вже про те, що сама з себе ця книжка являє великий інтерес) усім, хто вважають, мовляв, з'ясування поеми варте труду. А й іншому творові з антропології завдячую я в основному, тому, який доглибно вплинув на наше покоління. Маю на увазі „The Golden Bough“. Я використав особливо два томи „Adonis, Attis, Osiris“. Кожен ознайомлений із цими творами відразу впізнає у поемі певні посилання на рослинні обряди.

I. Погребіння померлого

Віри I. Квітень — місяць відродження. Пор. «Подорож трьох мудреців» (у перекладі Вадима Лесича):

« — народини були важкі — і біль гіркий для нас,
як смерть, як наша смерть.»

(Пор. «вмерти хочу» — бажання Сивілли.)

8-10. Дія відбувається у Мюнхені та його околицях.

20. Пор. Езекиїл, 2, 1. Переклад Куліша: « — Сину людський! Стань на ноги твої — — » ітд.

23. Пор. Еклезіяст, 12,5. Переклад Куліша та Пулюя: « — і зацвіте дерево мигдалове, й ковалик отяжіє — — ».

26. Пор. «Парсіфаль»: «І камінь цей усі люди звуть Граалем — Як дітей, Грааль зве їх, під його тінню кільчатся вони й ростуть.»

31. Див. «Трістан та Ізольда», I, вірші 5-8. (Опера Вагнера.)

41. Пор. «Берт Нортон», I, IV. (Перша поема з Т. С. Еліотових «Чотирьох квартетів», 1935.)

42. Тс (т. т. «Трістан та Ізольда»), III, вірш 24. Слова спостерігача, який повідомляє Трістана, мовляв, корабля Ізольди ще немає на овиді. Відсутність кохання на «спустошеній землі». (Пастух, який спостерігає пустинне море, повідомляє не Трістана безпосередньо, лише Курвенала.)

46. Я не ознайомлений у подробицях із складом колоди карт «таро», тим то відхилився для власної зручності. «Шибеник», одна з фігур традиційної гри, відповідає моїй меті з двох боків: тому що він асоціюється в моїй уяві з «повищенням богом» Фрезера і тому що я пов'язую його з постаттю у клубуці при подорожі учнів до Еммауса в частині V. «Фінікійський моряк» і «Купець» з'являються пізніше. Так само «юрби людей», а й «смерть водою», яка здійснюється у частині IV. «Чоловіка з трьома патичками» (справжня фігура колоди «таро») я асоціюю цілком свавільно з самим «Королем-рибалкою».

47. «Фінікійський моряк». Тип бога плодючості, якого вкидають щорічно в море, символізуючи тим смерть літа. Грою «таро» користувалися, щоб провіщати піднесення вод.

48. «Із очей зробилися перлини» («Буря»). Тут і далі цитується в українському перекладі Юрія Клена. Оригінальний рядок у Шекспіровій п'єсі (I, ii): „Those are pearls that were his eyes.“

52. Одноокий. Мова про профільне становище обличчя, видне на гральній карті.

60. Пор. Бодлер:

Fourmillante cité, cité pleine de rêves,
Où le spectre en plein jour raccroche le passant.

63. Пор. «Пекло», III, 55-57:

— — si lunga tratta

Di gente, ch'io non avrei mai creduto

Che morte tanta n'avesse disfatta.

У перекладі Карманського — Рильського:

А далі люди виникли юрбою,

І я не міг тому пойняти віри,

Щоб смерть косила з жадністю такою.

64. Пор. «Пекло», IV, 25-27:

Quivi, secondo che per ascoltare,
Non avea pianto, ma' che di sospiri,
Che l'aura eterna facevan tremare.

У перекладі Карманського – Рильського:

**Тут не було ні плачу, ані крику,
Бриніли тільки здавлені зідхання,
В повітрі дрож здіймаючи велику.**

63-68. Це ті, хто прожили без похвали, а й без осуду, без сподівання смерті, нещасні, які ніколи не були живими. Юрба — ранковий натовп абонентів залізниці, які розтікаються по Сіті, прибувши з підміських околиць на півдні від Темзи: ділки, службовці, секретарки тощо. Кінг Вільям Стріт — вулиця, що веде від північної сторони мосту до серця Сіті. Типова лондонська сцена ранкового з'юрмлення. Працівники у Сіті повинні бути у своїх бюрах на 9 годину, звідси натяк на видзвін Сент Мері Вулнос. Ця церква, на розі Кінг Вільям Стріт, побудована між 1716 і 1727, являє собою одну з найкрасовитиших церков Сіті. Т. С. Еліот працював якийсь час у Сіті в закордонному департаменті Ллойд Банку.

68. Явище, яке я часто відзначав.

69. Пор. «Пекло», III, 58-60 (у Джона Гейворда помилково: 57; переклад Карманського – Рильського:

**В тім натовпі, подібному до виру,
Пізнав того я, хто велику долю
Відкинув, положливий понад міру).**

Ім'я «Стетсон» не має особистого значення: це просто типове прізвище ділової людини. (Пор. шапка «стетсон», американський головний убір поважного ділка.)

70. Міли, 260 перед Христом. Велика морська перемога римлян над картагенцями у першій Пунійській війні. Комерційна війна. (Пор. 1914-1918.) Усі війни — одна-єдина війна.

74. Пор. плач у Вебстеровому «Білому дияволі». **Оригінальний текст:**

**Oh keep the Dog far hence, that's friend to men,
Or with his nails he'll dig it up again!**

Пригородний садок. Англієць та його пес, його дружній «домашній демон». Заміна собаки на вовка, у цьому натякові, править за різкий приклад уживаного Еліотом засобу цитатії для включення минулого у сучасне. При тому навіюється думка, мовляв, пес, відкопуючи труп, може завадити відродженню.

76. Див. Бодлер, вступ до «Квітів зла».

II. Гра у шахи

Контраст життя значних і життя народу на спустошеній та позбавленій глуду землі. У п'єсі Мідлтона гра у шахи маскує спокуювання та зівалтування. Прокляття землі у міті має наслідком зівалтування молодих дівчат при дворі «Короля-рибалки». Хіт без кохання. Пор. також «Дочки Темзи».

77. Пор. «Антоній та Клеопатра», II, ii, в. 190.

92. Laquearia. Див. «Енеїда», I, 726: „dependant lychni laquearibus aureis incensis, et noctem flammis funalia vincunt.“

98. Лісова сцена. Див. Мілтон, «Утрачений рай», IV, 140.

99. Див. Овідій, «Метаморфози», VI, Філомела.

100. Пор. частина III, в. 204.

101. Пор. Кітс, «Ода до грецької урни». У перекладі Яра Славутича («Грецька урна»):

Мелодії солодкі на землі,
Солодші – в небі, ітд.

Ближче, однак, до даного мотиву стоїть Кітсова ода до солов'я, особливо в цьому місці (переклад Славутича):

Можливо, це була

Твої ж пісні, на краю морському,
Луна, що двигала безмежжя голе.

115. Пор. частина III, в. 195.

118. Пор. Вебстер: „Is the wind in that door still?“

126. Пор. частина I, в. 37, 48. Пор. «Порожні люди» (переклад Остапа Тарнавського): «Голови повні соломи.»

128. Бешкет (Rag = ragtime). Синкопований повоевний світ, світ «джазу» 1920, ментрежний, безцільний, дриготливий, нікчемний, нервозний.

135. Пізні вставання з ліжка, прагнення скоротити нудьгу порожнього передполудня. І під час дощовитого пополудня їзда лімузином, без мети, аби тільки згаяти час.

138. Пор. гра у шахи у «Жінки зважають на жінок» Мідлтона.

141. (У Джона Гейворда помилково: 140.) Традиційна формула, яку виголошують шинкарі, коли зближається година закривати (формула, встановлена законами про продаж напоїв). Оригінальний текст: „HURRY UP PLEASE ITS TIME.“

143. Кепський стан зубів у людей пролетарської класи в Англії, особливо в молодих людей та жінок, становить загальновідому річ. А й вставні зуби, з огляду на їхню низьку якість та погане тримання, правлять за предмет простонародних глузів.

72. (У Джона Гейворда помилково: 173.) Пор. «Гамлет», IV, в. Патетичні прощальні слова божевільної Офелії, спрямовані до двірських пань данського короля. Гамлет обвинуватив був Офелію, мовляв, вона позія, і порадив їй скритись у «жіночому монастирі» (переклад Юрія Клена: «Іди в черниці – – Іди собі в черниці...») — назва для кубла розпусти в арго шекспірівських часів. Цитату віддано в перекладі Клена. Оригінальний текст: „Good night, ladies, good night, sweet ladies, good night, good night.“

III. Вогнезна казань

Темза вище Лондону, в Річмонді на Мейденгеді та Генлі, привить за улюблене місце зустрічей екскурсантів, на зразок описаних у віршах 179-180: модерні «німфи», супроводжувані кавалерами у спортових кабріолетах, веселі молодці та їхні біляві маріонетки. Спенсерове весільне свято перетворилось на пласкоту.

176. Див. Спенсер, «Проталаміон».)

182. Пор. Вавилонський полон. (Псалом 137, переклад І. Пулюя: «Над ріками Вавилона, там сиділи ми і плакали – → ітд.) Частина поеми написана у Льозанні, звідси «Женевське озеро».

189-192. «Король-рибалка», поранений і знесилений (його казковий замок стояв завжди над річкою або на морському узбережжі).

192. Пор. «Буря», I, ii. **Переклад Клена:**

На березі сидів я й гірко плакав

Над королем, над батьком, що загинув — —

196. Пор. Марвел, «До його сором'язливої пані».

197. Пор. Дей, «Парлямент бджіл»:

When of the sudden, listening, you shall hear,
A noise of horns and hunting, which shall bring
Actaeon to Diana in the spring,
Where all shall see her naked skin — —

198. Пор. «Свіні змагун». (Незакінчена поема Т. С. Еліота.)

199. Я не знаю походження балади, з якої взято ці вірші: вона була сповіщена мені з Сідні, Австралія.

201-202. Звук пісень під час обряду миття ніг, який передує зціленню Амфортаса («Короля-рибалки») Парсіфалем і скасуванню прокльону, що тяжить над спустошеною землею.

202. Див. Верлен, «Парсіфаль».

209. Сирійські купці розповсюджували перекази і давні містериї Грааля. Пан Евгенідес, їх модерний відповідник, лише жалюгідний їхній нащадок.

210. Родзинки підпадали під рубрику „carriage and insurance free to London“. Фрахтову посвідку ітд. покупцеві вручувано при сплаті рахунку.

213. Готель Кеннон Стріт (біля двірця Кеннон Стріт) був на той час догідним місцем зустрічей для закордонних ділків та їхніх англійських колег, оскільки він містився в осередковій Сіті й на прикінцевій зупинці одного з шляхів сполучення з материком. По тому, як його значення залежно від залізничної станції підупало, під теперішню пору він служить здебільшого для сходин на адміністративні наради.

214. Метрополь. Один з найбільш фешенебельних готелів на Брайтонській дамбі, жваво відвідуваний заможними ділками з метою розважитись. Він не являє собою те, що зветься «родинним готелем». Пор. мюзік-гольну пісеньку, що її Джордж Робей зробив славетною: «З Генрі VIII був свого часу веселий молодець, він мав багато жінок і провадив безжурне життя. Він сам заснував Брайтонський Метрополь... Справді так? Авжеж, як ото кажу вам!»

215-256. Ялове «кохання» модерної міської цивілізації.

218. Тіресій, хоч тільки й спостерігач і аж ніяк не «дійова особа», тим не менш являє собою найголовніший персонаж у поемі, який поєднує всю решту. Як одноокий купець, продавець родинок, переходить у «Фінікійського моряка», а останній не надто різниться від Фердінанда короленка неапольського, так і всі жінки це одна-єдина жінка, і дві статі зустрічаються у Тіресії. Те, що Тіресій бачить, править насправді за сутність поєми. Вельми цікаве з антропологічного погляду таке завершене місце з Овідія:

„ — — Cum Iunone iocos et maior vestra profecto est
Quam, quae contingit maribus“, dixisse, „voluptas“
Illa negat; placuit quae sit sententia docti

Quaerere Tiresiae: venus erat utraque nota.
 Nam duo magnorum viridi coeuntia silva
 Corpora serpentum baculi violaverat ictu
 Deque viro factus, mirabile, femina septem
 Egerat autumnos; octavo rursus eosdem
 Vidit et „est vestrae si tanta potentia plagae“;
 Dixit „ut auctoris sortem in contraria mutet,
 Nunc quoque vos feriam!“ percussis anguibus isdem
 Forma prior rediit genetivaeque venit imago.
 Arbiter hic igitur sumptus de lite iocosa
 Dicta Iovis firmat; gravius Saturnia iusto
 Nec pro materia fertur doluisse sui que
 Iudicis aeterna damnavit lumina nocte,
 At pater omnipotens (neque enim licet inrita cuiquam
 Facta dei fecisse deo) pro lumine adempto
 Scire futura dedit poenamque levavit honore.

221. Воно видається не таким точним, як вірші Сапфо, проте я мав на увазі рибалку «побережанина» або «дубовика» („longshore“ or „dory“ fisherman), що повертається, коли западає ніч.

222-223. *Постішавши вранці до бюро, вона не мала спроби при- брати рештки сніданку. Неохайна силою обставин і з природи, вона не має ані часу, ані охоти готувати страви по-справжньому, а харчується консервами. Вірш 226 (у Гейворда помилково: 225) появ- ляє її як одну з тисяч мешканок житлових кімнат з одним ліжком у котромусь занепадому кварталі Лондону.*

234. Бредфорд, осередок вовняної промисловости Йоркширу, за- знав був немірного добробуту завдяки воєнним замовленням 1914-1918. Мільйонер, названий у цьому вірші, являє собою тип «воєнно- го спекулянта».

253. Див. Голдсміс, спів у «Векфілдському вікарії».

257. Див. «Буря», як вище. Цитату взято у перекладі Клена. Ори- гінальний текст: „This music crept by me upon the waters.“

258. Тут викликається в уяві Лондон, минулий і сучасний. Стренд, що сьогодні становить вулицю з крамницями та бюроми і пов'язує Сіті з Вест-Ендою, був невдовзі перед тим, як вказує його назва, до- рогою здовж прикрого берега Темзи. Усім його протягом височили ве- ликі будинки елісаветинської шляхти. Граф Лестер мешкав у Дер- гем Гавзі 1566, і королева Єлисавета обідала з ним там. (Див. в. 279 наст.) Лестер посідав потім Ессекс Гавз, що його він реконструював. Квін Вікторія Стріт прокладено у тязі XIX сторіччя (1863-1872), ця вулиця поєднує Сіті з Вікторіанською узбережною, що, своєю чер- гою, сполучає її з мостом Блекфраєрс. Її торговельно-підприємчі бу- динки (включно з приміщенням газети „The Times“) посідають пере- дусім інженерні фірми, гуртові гендлярі та інші подібні видатні то- вариства.

260. Лоуер Темз Стріт. Біллінгзгейт Маркет, осередній рибний ри- нок Лондону, простягається між цією Темзською вулицею та річкою, зовсім поблизу від Лондонського мосту. Мандолінні мелодії завдя- чуються, безсумнівно, котромусь із „buskers“ (сленговий вираз) чи то мандрівних музик, які грають у шинках Лондону або перед ними.

264. Внутрішність церкви св. Магнуса Мученика, на мою думку, один з найвишуканіших інтер'єрів Рена (Wren). Див. „The Proposed Demolition of Nineteen City Churches“ (P. S. King & Son, Ltd.). Сер Крістофер Рен побудував її 1676 на місці первісної церкви, що її знищила велика пожежа Лондону 1666, і внутрішність її відзначається красою граційних йонійських колон, які відділюють осередню наву від бічних.

266. Тут починається пісня (трюх) Дочок Темзи. Від вірша 292 до 306 включно вони говорять по черзі. Див. «Смеркання богів», III, і: Дочки Райну.

270. Червоні вітрила, величні й вільні, на шаландах та маленьких суднах Темзи.

275. Темза на відгалуженні Грініча нижче Лондону круто повертає, оточуючи Острів Псів (Попларська парафія, вбогий район доків) з півночі, і омине з півдня розкішний ряд будівель, відомих під назвою Шпиталь Грініча, один з найвидатніших шедеврів сера Крістофера Рена. Контраст між двома берегами у поемі підкреслено безумовно умісно. Грініч був колись королівським палацом. Єлисавета приймала там лорда Лестера.

279. Див. Фравд, „Elizabeth“, т. I, розд. IV, лист Де Квадра до Филипа Еспанського: «Пополудні були ми у барці, спостерігаючи ігри на річці. (Королева) була сама з лордом Робертом і зо мною на кормі, аж почали вони плести нісенітницю та й зайшли так далеко, що лорд Роберт кінцем кінцем сказав у мой присутності, мовляв, немає причин; чому б їм не одружитись, будь то було королевій довподи.»

289. Зубці Білої башти, що її з каменського білого каменю побудував (1078) Вільям Завойовник як сторожову вежу Лондону. Для моряків вона править як виразну прикмету на лівому березі Темзи нижче Лондонського мосту.

293. Пор. «Чистилище», V, 133:

„Ricorditi di me, che son la Pia;
Siena mi fe', disfecemi Maremma.“

У перекладі Ігоря Костецького:
«Згадай же, спом'яни мене, я — Пія;
Сієна мій творець, Маремма — згуба.»

Гайбері (північно-східний Лондон) у столичному передмісті Айлінгтон — похмура околиця дрібної буржуазії. Воно не являє собою у даному контексті жадної особистої асоціації, а вибране просто за засадою контрасту з здоровим передмістям Річмонду та К'ю, що простягається у південно-західньому Лондоні, на протилежному бігуні до осі північний схід — південний захід. Річмонд, славний своєю частиною річки, і К'ю, відоме великими ботаничними садами, — улюблені дачні береги Темзи для лондонців під час відпустки.

296. Мургейт не являє собою одну з первісних брам (gates) Сіті: він був побудований на заміну випадової брами північного валу між Бішопгейтом та Гріпмлейтом. Брамун зруйновано 1762, і квартал, якому вона дала свою назву, перебуває тепер у серці фінансового району Сіті. «Дочка Темзи», що співає цей п'яч, була, правдоподібно, секретаркою в одному з великих бюро кварталу. Коли Т. С. Еліот працював в одному банку Сіті, він сівав у метро на станції Мургейт.

300. Маргейт — відома морська купіль на острові Тейнт, Кент, 74 миль на схід від Лондону, на краю Норз Форленд. Її посилено відвідують під час літніх відпусток робітники міських служб та «скромні люди» („humble people“).

307. Див. «Сповіді» бл. Августина: «До Картагену я потім прибув, де казан непутящого кохання виспівував у мене над вухами.»

308. Повний текст «Вогненної казані» Будди (відповідної в основному до «Нагорної проповіді»), звідки взято ці слова, міститься в перекладі у „Buddhism in Translation“ (Harvard Oriental Series) покійного Генрі Клерка Воррена. П. Воррен був одним з великих піонерів вивчення буддизму на Заході.

309. Знов із «Сповідей» бл. Августина. Розмова цих двох представників східного та західного аскетизму, як кульмінаційний пункт даної частини поеми — не випадкова.

IV. Смерть водою

312. Флебас — утоплене божество культів родючості. Також купець. Пор. «Великопісна середа» (у перекладі Вадима Лесича):
Хоч не надіюсь більше повернутись

Вагаючись між користю й утратою
У цьому прослику короткому, де зустріються сні,
Де присмерк роздоріжжя снів, поміж народженням і умиранням.

V. Про що гомонів грім

На початку частини V розроблено три теми: подорож до Емаусу, похід до Небезпечної каплиці (див. книжку панни Вестон) і сучасний занепад Східної Європи.

322. Асоціювання Ісуса у Гетсиманському саді з стародавніми повішеними богами переказу.

329. Пор. «Вбивство у Соборі» (у перекладі Зенона Тарнавського):
«Жили ми й животіли» (хор Кентерберійських жінок).

344-345. Азійські (тібетські) обличчя. Сцена переноситься з Палестини до Осередньої Азії.

357. (У примітці Т. С. Еліота позначено саме цей вірш, хоч властива мова про дрозда у попередньому вірші 356.) Це „Turdus aonalaeschkae pallasi“, дрізд-пустельник, якого я чув у графстві Квебек. Чепмен твердить („Handbook of Birds of Eastern North America“), мовляв, «він найбільш удома в закритій лісовій місцевості, у самотині гушчавини — Мелодії його не відзначаються різноманітністю чи об'ємністю, проте чистотою, приємністю звуку та знаменитою модуляцією воли незрівнянні». Його «спів краплями» має заслужену славу.

359. Поворот Бога.

360. Наступні рядки спонукані звітом однієї з антарктичних експедицій (я забув, якої саме, але гадаю, що Шеклтонової): там було згадано, що гурт дослідників, перебувавши на межі вичерпання сил, мав постійне оманне враження, мовляв, було одним учасником більше, ніж їх налічувалося насправді.

366-376. Пор. Герман Гесце, „Blick ins Chaos“: „Schon ist halb Europa, schon ist zumindest der halbe Osten Europas auf dem Wege zum Chaos, fährt betrunken im heiligen Wahn am Abgrund entlang und singt dazu, singt betrunken und hymnisch wie Dmitri Karamasoff sang. Ueber diese Lieder lacht der Bürger beleidigt, der Heilige und Seher hört sie mit Tränen.“

377. Одна з «Дочок гудьби». (Пор. Екклесіяст, XII.) У перекладі Куліша: «дочки співу», Алєгорія вух.

379-384. П. Еліот гадає, що зоровий момент цього місця нав'язний йому частково однією картиною школи Єроніма Босха.

384. Пор. Екклесіяст, XII (у перекладі Куліша:) «Докіль — — не поломилось колесо над колодізом — — ».

385. наст. Див. „From Ritual to Romance“: подорож до Небезпечної каплиці, ритуал посвячення. Жахливі прикраси мітичної каплиці для випробування мужности посвячуваного. Цвинтар, за деякими версіями легенди про Грааль, прилягав до Небезпечної каплиці.

391. Півень розгонить злих духів. Пор. «Гамлет», I (сцена перша, переклад Юрія Клена:

БЕРНАРДО

Хтів щось сказати — та півень проспівав.

ГОРАЦІО

Здрігнувся він, як та душа пропаща
На поклик владної сурми. Я чув:
Як скоро півень, равнішній трубач,
Своїм дзвінком і голосистим співом
Розбудить бога денного від сну,
То блудний дух, хоч де б він був в ту пору,
— На морі, на землі, в огні, в повітрі, —
На поклик цей додому поспішає.

МАРЦЕЛ

Ми в цьому впевнилися на власні очі.
Розтанув він, як півень проспівав.
Я чув, як настає пора, коли ми
Святе Різдво Спасителя святкуєм,
То цілу ніч досвітній птах співає.
Не сміє жаден дух тоді блукати.
Зцілющі ночі ті, плянети щастя
Несуть, відьми не сміють чаклувати,
Бо це пора священна й благодатна),
а також «Буря» (I, ii, у перекладі Клена):
Слухай! Чуєш крики?

Півень проспівав:

«Кукуруіку!»

395 наст. Посилання на стародавні арійські вірування у плодючість.

401. „Datta, dayadhvam, damyata“ («Давай, співчувай, керуй»). Переказ про значення грому можна знайти у «Бригадараніяка-Упанішад», 5, 1. Переклад міститься у Дойсенових „Sechzig Upanishads des Veda“, ст. 489.

407. Пор. «Геронтіон» (поема Т. С. Еліота): «Що робитиме павук, чи лишить свою працю висіти (чи зерновий хробачок затримається)?» Пор. Вебстер, «Білий диявол», V, vi

— — they'll remarry
Ere the worm pierce your winding-sheet, ere the spider
Make a thin curtain for your epitaphs.

411. Пор. «Пекло», XXXIII, 46:

„Ed io sentii chiavar l'uscio di sotto
All'orribile torre — —“

У перекладі Карманського — Рильського:

«І от я чую — забивають входи

Тюрми моєї — —»

Також Ф. Г. Бредлі, „Appearance and Reality“, ст. 346: «Мої зовнішні сприйняття притаманні мені не менш, ніж мої думки й мої почуття. В усякому разі, мій досвід впадає в мое власне коло, замкнене для зовнішнього; і, разом з усіма її елементами, кожна сфера темна, непрозора для всіх інших, що її оточують — — Коротше кажучи, сприйманий як існування, що з'являється в душі, цілий світ для кожного особливий і особистий для даної душі.»

418. Пор. частина I: „Frisch weht der Wind — —“ — *момент щастя у житті Трістана та Ізольди. Т. С. Еліот замолоду був аматором плавби яхтою, досвідченим та пристрасним: цей біографічний факт не без зв'язку з морськими образами, що їх він любить уживати.*

424. Див. Вестон, „From Ritual to Romance“, розділ про «Короля-рибалку».

426. Приспів відомої та традиційної пісеньки англійських мамок:
London Bridge is broken down
Dance over my lady lee.

У Т. С. Еліота цей вірш:

London Bridge is falling down falling down falling down.

427. Див. «Чистилище», XXVI, 148 (вказаний в Еліота цифрою вірш — останній з чотирьох нижче цитованих; відповідний польсько-український переклад див. на початку приміток):

„Ara vos prec per aquella valor
Que vos guida al som de l'escalina,
Sovegna vos a temps de ma dolor.“
Poi s'ascose nel foco che gli affina.

Арно, перед тим як поринути у вогонь очищення (пор. «Літл Джіддінг», II) (четверта поема з Еліотових «Чотирьох квартетів», у перекладі Яра Славутича:

**Стріластий голуб крає вир
Крилом розжареного жаху,
Що накликає мир,
Що всім прощає грішну спрагу.
Зоря надій, відчаю пир**

Лежать у барвності багать —

З вогню вогнем звільнити стать.

Хто ж налить муками? Любов.

Любов — незвідане Наймення,

Чий дух зіткнув покров

Полум'янистого спасення.

Від шат його холоде кров.

Ми так горюєм і живем,

Спожиті праведним вогнем.),

каже: «Я Арно, який плаче і йде співаючи; приголомшений, я бачу своє безумство, і веселий передо мною той день, на який я сподіваюсь.»

428. Див. „Pervigilium Veneris“. Пор. Філомела у частинах II та III. **Про Філомелу (соловейко) та Прокну (ластівка) йдеться наприкінці, у «строфі» 10, вв. 171-176 (без імен власних, а тільки як про «Тересву давчину» та «її сестру»).**

429. Див. Жерар де Нерваль, сонет „El Desdichado“.

431. Див. Кід, «Еспанська трагедія». Ці слова означають, або принаймні натякають на те, що все воно нагадуватиме божевілля у модерному світі. Проте, як і у випадку Еронімо (попередник Гамлета) у давній п'єсі, йдеться про шаленство, яке має певний намір. (Пор. «Гамлет» — у перекладі Юрія Клена: — «Хоч це й божевілля, але не без системи.») **Оригінальний текст, цитований у поемі Еліота: Why then Ile fit you. Hieronymo's mad againe.**

433. Shantih. Повторене, як тут, являє собою формулу-кінцівку до однієї з Упанішад. «Мир, який перекрочує розуміння» — наш відповідник цього слова. **У певному значенні відповідає також «амінь».**

POST-SCRIPTUM. Див. Т. С. Еліот, „Thoughts after Lambeth“: «— — світ шукає способу виробити не-християнську ментальність. Спроба не матиме успіху. Проте, ми повинні виявити багато терпачості у чеканні цієї поразки. І викупити час: щоб віра могла бути збережена живою протягом похмурого майбутнього, щоб оновити її перебудувати цивілізацію, щоб врятувати світ від самогубства.»

Пекло «Спустошеної землі» дійсно прагне до чистилища. Це не поема розчарування, як гадають певні критики.

Первопис титулів недосить знаних творів, цитованих або згаданих у примітках: Jessie L. Weston, „From Ritual to Romance“ (Cambridge); Frazer, „The Golden Bough“; Webster, „The White Devil“; Middleton, „Women beware Women“; Spenser, „Prothalamion“; Marvell, „To His Coy Mistress“; Day, „Parliament of Bees“; Verlaine, „Parsifal“; Goldsmith, „The Vicar of Wakefield“; Froude, „Elizabeth“; Henry Clarke Warren, „Buddhism in Translation“ (Harvard Oriental Series); Hermann Hesse, „Blick ins Chaos“; Deussen, „Sechzig Upanishads des Veda“; F. H. Bradley, „Appearance and Reality“; Kyd, „Spanish Tragedy“.

Ukrainian translators of the quotations: „Inferno“ — Petro Karmansky and Maxym Rylski; „Purgatorio“ — E. G. Kostetzky (Polish version for Provençal — Jerzy Niemojowski); Ezekiel, Ecclesiastes, Psalter — Panteleymon Kulish and I. Puluy; „The Tempest“ and „Hamlet“ — Youriy Klen; „Ode on a Grecian Urn“ and „Ode to a Nightingale“ — Yar Slavutych; „Journey of the Magi“ and „Ash-Wednesday“ — Wadym Lesytch; „The Hollow Men“ — Ostap Tarnawsky; „Murder in the Cathedral“ — Zenon Tarnawsky; „Little Gidding“ — Yar Slavutych.

Великопісна середа

I

Бо не надіюсь більше повернутись,
Бо не надіюсь,
Бо не надіюсь повернутись,
В оцього пожадаючи талан, а в того – замисел,
Вже більш не прагну посягати на ці речі
(Нащо орлові літньому розпростувати крила?)
Нащо ж мені жаліти
За силою пропалою оцього царства?

Бо не надіюся спізнати знов
Непевну славу слушної години,
Бо я не мислю вже,
Бо знаю я, що вже мені не знати
Оту найсутнішу минущу силу,
Бо вже не в силі пити
Відтіль, де квітне сад і б'ють джерела, бо там нема уже нічого,

Бо знаю я, що час – це завжди час
І місце – завжди й тільки місце,
І те, що дійсне – дійсне тільки в час один
І тільки в цьому місці,
Втішаюсь тим, що речі є такі, як є, і
Вирікаюся благословенного обличчя
І зрекаюсь голосу,
Бо я надіятись не можу більш на вороття,
І я щасливий тим, що маю будувати щось,
Що ущасливлює,

І Господу молюсь, щоб змилювавсь над нами,
І я молюсь, щоб зміг забути
Ті речі, що в собі я сам занадто важу,
Вияснюю занадто,
Бо повернутись не надіюсь я вже знов,
Тож дай словам цим відповіддю стати,
Бо що вже зроблене, більш зробленим не буде.
Хай вирок нам не буде заважкий.

Бо крила ці – не крила для літання,
А тільки вітряки, що тріпотять на вітрі,
В повітрі, що тепер кругом зав'яло і стісніло,
Що в'яліш і тісніш від прагнення,
Навчи, щоб турбувались ми й не турбувались,
Навчи, щоб ми сиділи мовчки.

За грішних нас молись у цю хвилину і в годину смерти,
За нас молись у цю хвилину і в годину смерти.

II

Пані, три білі леопарди сіли в тіні ялівцевого куща,
У прохолоді дня, наївшись досита
Мойого м'яса, серця і печінки, і того, що двиготіло
В кругляві порожній черепу мого. І рік Господь:
Чи мають жити кості ці? Чи кості ці
Ще мають жити? І те, що у костях
(Вже спорохнявіле), цвіркочучи промовило:
Дякуючи добрості цієї Пані
І дякуючи милостивості її, і завдяки тому,
Що поклоняється вона Пречистій в розмишляннях,
Ясністю сіяємо. І я, що розчленований отут,
Передаю мої діла в непам'ять, а любов мою
Синам грядущого пустелі й овочеві тикви.
І будуть їхнім приділом
Нутроці мої, очей моїх рушійні нерви і нестравні рештки,
Що леопарди їх не хтіли. І Пані відійшла
У білій сукні в розмишляння, в білій сукні.
Дай білості костей непам'яттю покутувати.
Немає в них життя. І як мене забуто
І щоб забуто, прагнув би, – хотів би й я забути,
Віддатися меті, задивлений єдино в неї. І Бог прорік
У вітер вічення, у вітер лиш, бо тільки
Слухатиме вітер. І співали кості цвіркотом,
Із стрибунцями, що обсіли їх громадою, і промовляли:

Пані мовчань,
Ласкава і скорбна,
Розбита й найцілісніша,

Трояндо пам'яті,
Трояндо забуття,
Утомлена і життєдайна,
Тривожна й заспокійлива,
Трояндо одинока,
Ти – сад тепер еси,
Де звершуються всі любові
І де кінчається печаль
Любови, що незаспокоєна,
І важча більш печаль
Любови, що насичена,
Кінець безмежної
Мандрівки в безконечність,
Завершення всього,
Що є незавершенне,
Без слова мова й
Слово, що безмовне,
Хвала ж бо Матері
За сад, де всі любові
Звершуються.

Співали кості в тіні ялівцевого куща, розкинуті й блискучі:
Радіємо, що ми розкинуті, ми – один одному так мало доброго вчинили,
Отінені кущем у прохолоді дня, з пісків благословенням,
У самозабутті й забувши один одного, об'єднані
У тишині пустелі. Оце те поле, що розділити вам прийдеться
Жеребом. Та ані поділ, ні єднання
Не є уділом. Це те поле. І нам воно – рокована дідизна.

III

На першій повороті других сходів
Я озирнувся і внизу помітив
Мару круту, що зігнута у покруч сходів,
Під каламуттю випарів задухи
Зм'ягалася із сходів демоном, що має
Облудливе лице надії і одчаю.

На другій повороті других сходів
У борюкаїні я лишив їх, низько під собою;

Уже машкар там не було, лиш померк сходів,
Змокрилих і пощерблених, як слинявий рот старця, вже незгойний,
Або немов зубата паща літньої акули.

На першій повороті третіх сходів
Вікно довжило напучнявіле, неначе овоч фіґи,
А поза ним виднів квітучий глоду кущ, пастуша сцена,
І широкоплеча постать, вдягнута у синє і зелене,
Що флейтою античною верем'я часу чарувала.
Розвіялись медвяні кучері, розвіялися бронзово на випнуті уста,
Бузок і бронзове волосся;
Очманіння, флейти музика, зупинки й кроки понад треті сходи,
Никнуть, розвіваються; над сподіванням та одчаєм сила
Піднімається над треті сходи.

Господи, я не гідний,
Господи, я не гідний,

та промов хоч слово.

IV

Хто проходив між фіялками й фіялками,
Хто це йшов між
Буйних зел купини незліченні,
Мандруючи у білому і голубому, у цвіту Марії,
Звичайні речі мовив,
У несвідомості й знанні печалі безконечної,
Хто рухався між інших, як ішли,
Хто, врешті, течію вдмухнув могутню водограям, джерелам свіжість дав,

Дав холод спеченій жарою скелі і цупкість дав піскам
В синьоцвітів голубизні, в цвіту Марії голубому
Sovegna vos

Оце роки проходять хороводом, забирають,
Несучи в далінь і флейти і скрипки, оновлюють
Її, що йде крізь час, між сном і просонню, огорнута
У біле світло, що кругом її осяяло, оповило.
І йдуть нові роки, і заново оновлені
Крізь оболон прозорий сліз, роки, дарують знов

В новому вірші древню риму. О, поверни
Час. О, поверни
В сні горньому видіння незбагненне,
Ще поки однороги в самоцвітах волочать повз нас золотьяні мари.

В серпанку з білого і голубого, мовчазна сестра,
Між тисами, поза кумиром саду,
Що занімів з недвижною дудою, схилила голову, перехристилась і не
промовила ні слова.

Та водограй заграє і птах співав внизу:
О, відкупи цей час, о, відкупи маріння,
Знак слова, що нечуване і неказанне,

Ще поки вітер струсоне шептання тисячні із тисів

І після нашого на цій землі вигнання

V

Якщо втрачене слово – втрачене, якщо сказане слово – сказане,
Як нечуване і неказане
Слово – неказане, непочуте;
Є ще слово неказане, слово нечуване,
Слово безсловне, слово
У світі і для світу;
І світло блимає в темряві і
Проти світу котиться світ неутишний
Округ зерна німого слова.

О люди, мої люди, що ж вчинив я вам.

Де слово знайдеться, де ж слово
Залунає? Не тут, немає тут досить тиші,
Ані на морі, ані на островах, ані
На материку, на пустелі чи в баговинних пасмугах дощів,
Для тих, що у темряву йдуть,
І днями й ночами йдуть,
Нема слухного часу й не місце їм тут.
Нема ласки для тих, що в обличчя не споглядають,
Нема торжества для тих, що у галасі йдуть і голосові супротивні.

Чи сестра у серпанку молитись буде за тих,
Що у темряві йдуть, що обравши тебе, стали на прю із тобою,
За тих, що розіп'яті на грнях пори такої і не-такої,
Поміж порою і не-порою, між
Однією і другою годиною, поміж словом і словом, поміж потугами двома,
За тих, що в темряві чекають? Чи сестра у серпанку молитись буде
За діточок, що під брамою,
І не відходять від неї й молитись не вміють:
Молися за тих, що вибір зробили і стали на прю.

О люди, мої люди, що ж вчинив я вам.

Чи сестра у серпанку серед тисів струнких
Молитись буде за тих, хто образи їй завдає
І жахається потім, і покоритись ледачий,
Та визнає перед світом, щоб відректись поміж скелями,
В останній пустелі поміж останніми синіми скелями,
У пустелі в саду, в саду на пустелі
Посухи, вислинюючи з уст висохле зеренце яблука?

О люди, мої люди.

VI

Хоч не надіюсь більше повернутись,
Хоч не надіюсь,
Хоч не надіюсь повернутись,

Вагаючись між користю й утратою
У цьому просмику короткому, де схрещуються сни,
Де присмерк роздоріжжя снів, поміж народженням і умиранням
(Господи, благослови!), проте не прагну вже ці речі пожадати.
Від обширу мого вікна до узбереж гранітних
Вітрильники біліють, та ще й далі випливають на моря,
Перелітаючи до берегів далеких
Необлазнаними крильми.

Та серце ціпеніє, загибаючи, й ликує
Утраченим бузком, відгулим відголоссям моря.
І дух, що некріпкий, знов проривається у бунт,
Бо в золотих ланах похилих стебел, у втраченому паху моря

Він відкриває, наново поймавши,
Крик куропатви й кулика кружавця,
І створює осліплий зір
Порожні форми крізь процілля брам, що із слонових бивнів,
І нюх відтворює солоний смак піщаної землі.

Це час напруги поміж умиранням і народженням,
Це площа самоти, де три видіння переходять
Між синявою скель.
Та в час, коли шептання, стрясені із тисів, облітають,
Вели ж і іншим тисам струсонутися одвітом.

Благословенна сестро, свята мати, душе джерел, душе садів,
Не дай в лукавстві нам пропасти марне,
Навчи, щоб турбувались ми й не турбувались,
Навчи, щоб ми сиділи мовчки,
І навіть серед скель отих,
Наш мир з Його веління,
І навіть серед скель отих,
Сестро, мати,
І духу річки, духу моря,
Не потерпи, щоб був я отвержений,
І зову дай моему доступитися до Тебе.

ПОДОРОЖ ТРЬОХ МУДРЕЦІВ

«Та й зимна ж нам дорога випала,
В найгіршу пору року
Для їзди, та ще й такої довгої:
Шляхи западисті й погода гостра,
Зими скрипучий січень.»

До того ж у верблюдів – і хребти відпарені
І копита позбивані,
Вони ж, уперті й вередливі, злягали в кучугури танучого снігу.
Та й часто із жалем ми згадували соняшні палаци
Над урвищами, і тераси, і дівчат шовковотілих,
Що шербет розносять.
Крім того ще – погоничі верблюдів,
Відказуючи й кленучи, пішли навтеки,
Жадні ухмільного питва й жінок.
А нам ізнов – ночівля у морозні ночі
При вогнищах, і почуття беззахисности.
Кругом – фортеці нам ворожі, і городи чужі і неприхильні,
І селища брудні, і мита харцизяцькі:
– О, важко нам було туди добратись!
Вкінці ішли ми й ніччю,
Сплячи лиш прихапцем, а то й хідьма,
А вперті голоси дзвонили в наших вухах,
Мов кажучи, що все це – божевілля.

І аж на досвітку – добились ми до затишку долини,
Вологої, понижче лінії снігу, – й запашної зеленню,
Де ринув потічок і млин над ним переплеском розгонив темінь.
Три дерева там пнулись у похиле небо,
І білий кінь кудись ганяв левадою.
А потім – ми ввійшли в господу з виноградним
Листям над одвірком, а в одкритих дверях –
Шість рук, що грали в кості на куски срібла,
І ноги, що топталась по спорожнених суліях.
І тут – мовчання і ніякої вказівки,
І так ми добивались, і аж на схилі дня
Прийшли, – і саме впору – і знайшли те місце;
Було це (так сказати можна) вже задовільно.

А це було давним-давно, я пам'ятаю,
І зробив би так удруге, але пишу я це,
Я це пишу ось тут: провадив нас цей шлях –
Народинам назустріч чи до смерти?
Народини ж були це, очевидно,
Ми бачили, і це не сумнів.
Я бачив був нераз – народини і смерть,
Проте, вони мені здавались наскрізь іншими;
Народини були важкі – і біль гіркий для нас,
Як смерть, як наша смерть.
Ми повернулися додому, в царства ці,
Але тут не було вже нам добра
У ветхому ладу законів давніх,
З чужим тепер для нас народом,
Що поклонявся своїм божкам.
Ах, як я був би рад – зустрінути цю іншу смерть.

ВИБРАНИЙ

Т С
ЕЛЮТ

„ON THE MOUNTAIN“

T. S. Eliot

SELECTED WORKS

IN UKRAINIAN TRANSLATIONS

edited by E. G. Kostetzky

Munich 1955

Out of print

Dear Herr Kostetzky,

I am acknowledging with appreciative thanks your letter of March 17th, enclosing two copies of the authorised translation of some selections from my work into Ukrainian. I am very happy to know that this book has come out at last and I hope that when the copies are distributed the poems and translation will meet with the approval of the readers.

With best wishes,

Yours truly,

Лист Т. С. Еліота з 22. березня 1956

A letter of T. S. Eliot (of March 22nd, 1956)

FABER & FABER LIMITED

24 Russell Square, London W. C. 1

Для читачів, які володіють англійською мовою, «На горі» рекомендує особливо такі публікації цього, керованого Т. С. Еліотом, видавництва:

T. S. Eliot

Collected Poems, 1909-1935. 15 s.

Selected Poems. 9 s. 6 d. (Faber Paper Covered Editions 4 s. 6 d.)

Four Quartets. 8 s. 6 d. (Faber Paper Covered Editions 3 s.)

Old Possum's Book of Practical Cats. 8 s. 6 d. (Illustrated by Nicolas Bentley 12 s. 6 d.)

The Waste Land and other poems. 5 s.

The Cultivation of Christmas Trees. 2 s.

Murder in the Cathedral. 7 s. 6 d.

The Film of „Murder in the Cathedral“ (with George Hoellering). 25 s.

The Family Reunion. 12 s. 6 d.

The Cocktail Party. 12 s. 6 d. (Faber Paper Covered Editions 5 s.)

The Confidential Cleric. 12 s. 6 d.

The Elder Statesman. 12 s. 6 d.

On Poetry and Poets. 21 s.

Selected Essays. 30 s.

The Use of Poetry and the Use of Criticism. 12 s. 6 d.

The Idea of a Christian Society. 8 s. 6 d.

Notes Towards the Definition of Culture. 12 s. 6 d.

Knowledge and Experience in the Philosophy of F. H. Bradley. (Dissertation.)

Mr. T. S. Eliot's admiration for the writings of Francis Herbert Bradley has been known ever since he quoted that philosopher in the notes to „The Waste Land“. Here is the dissertation which Mr. Eliot completed in 1916, „in partial fulfilment of the requirements“, as a candidate for the degree of Doctor of Philosophy of Harvard University. The thesis won generous praise from the late Josiah Royce, then head of the Department of Philosophy at Harvard. But Mr. Eliot never returned to take his doctor's degree at Harvard: the script has lain in the archives of the University ever since. 25 s.

T. S. Eliot: A Bibliography (by Donald Gallup). 30 s.

Ezra Pound

The Cantos of Ezra Pound. 32 s. 6 d.

Section: Rock Drill, 85-95 de los cantares. 15 s.

Thrones: 96-109 de los cantares. 18 s.

Selected Poems. Edited with an Introduction by T. S. Eliot. 16s. (Faber Paper Covered Editions 6 s.)

Personae: Collected Shorter Poems. 25 s.

A Selection of Poems. 5 s.

The Letters of Ezra Pound. Edited by D. D. Paige. 30 s.

Literary Essays of Ezra Pound. Edited with an Introduction by T. S. Eliot. 30 s. (Faber Paper Covered Editions 12 s. 6 d.)

The Classic Anthology Defined by Confucius (Translated by). 30 s.

ABC of Reading. Faber Paper Covered Editions. 6 s.

- The Translations of Ezra Pound. With an Introduction by Hugh Kenner. „The Translations of Ezra Pound“ contains all but one or two of his major translations (among them the Cavalcanti, Arnaut Daniel and Noh translations, and „Cathay“), and several pieces, both prose and verse, previously uncollected. 42 s.
- James Joyce
 Finnegans Wake. 42 s.
 Pomes Penyeach. 2 s.
 Letters of James Joyce. Edited by Stuart Gilbert. 42 s.
 The Critical Writings of James Joyce. Edited by Ellsworth Mason and Richard Ellmann. 25 s.
 The Voice of Shem: Passages from „Finnegans Wake“ freely adapted for the theatre by Mary Manning. 15 s.
- Stanislaus Joyce
 My Brother's Keeper. Edited by Richard Ellmann, with a Preface by T. S. Eliot. 25 s.
 The Dublin Diary of Stanislaus Joyce. Edited by George Harris Healey. 21 s.
- Introducing James Joyce. Edited by T. S. Eliot. Faber Paper Covered Editions. 5 s.
- Joseph Campbell and Henry Morton Robinson
 A Skeleton Key to „Finnegans Wake“. 30 s.
- Adaline Glasheen
 A Census of „Finnegans Wake“. 21 s.
- James S. Atherton
 The Books at the Wake. 30 s.
- Clive Hart
 Structure and Motif in „Finnegans Wake“. 45 s.
- Stuart Gilbert
 James Joyce's „Ulysses“. 30 s.
- Harry Levin
 James Joyce: A Critical Introduction. 21 s.
- St.-John Perse
 Anabasis. Translated by T. S. Eliot. 15 s.
 Eloges and other Poems. With translation by Louise Varèse. 18 s.
 Exile and other Poems. With translation by Denis Devlin. 18 s.
 Seamarks. With translation by Wallace Fowlie. 30 s.
 Winds. With translation by Hugh Chisholm. 25 s.
 Chronique. With translation by Robert Fitzgerald. 25 s.
- Geoffrey Faber
 The Buried Stream. Collected Poems, 1908-1940. 8 s. 6 d.
- Plotinus
 The Enneads. Translated by Stephen MacKenna. Revised by B. S. Page. With a Foreword by Professor E. R. Dodds, and an Introduction by Professor Paul Henry, S. J. Third edition, revised. 70 s.
- Hugh of Saint-Victor
 Selected Spiritual Writings. Translated by a Religious of C.S.M.V. With an Introduction by Aelred Squire, O. P. With a half-tone frontispiece. Among the classical authorities on the contemplative life in the West, no one has been treated with more consistent honour than the great early twelfth-century Paris master, Hugh of Saint-Victor. His commentary on the „Celestial Hierarchies“ of Denys the Areopagite, characteristic of him

only in the fidelity with which it reflects his discipleship of his Western masters Augustine and Gregory the Great, is so frequently referred to as significant for later writers, that Hugh's own conception of the relation of the contemplative life to scripture and theology is seldom properly appreciated or understood. 25 s.

Richard of Saint-Victor

Selected Writings on Contemplation. Translated with an Introduction and Notes by Clare Kirchberger. 21 s.

Meister Eckhart

Selected Treatises and Sermons. Translated with an Introduction and Notes by James M. Clark and John V. Skinner. 21 s.

Geoffrey Parrinder, Reader in the Comparative Study of Religions in the University of London

Upanishads, Gītā and Bible. A Comparative Study of Hindu and Christian Scriptures. In the modern welter of religious ideas this book tries to clear a way. It selects the leading representatives of the two greatest religious traditions of the world, the Semitic and the Indian, in the teachings of Christianity and Hinduism. The classical scriptures of the two religions are placed side by side, in the oldest Vedānta, the Gītā and the Bible. 21 s.

Shri Purohit Swami and W. B. Yeats

The Ten Principal Upanishads. 15 s.

John Dover Wilson

Shakespeare's Happy Comedies. „Shakespeare's Happy Comedies“, which deals with the first ten comedies Shakespeare wrote, was promised under contract to Faber and Faber in 1931 and was to a large extent drafted shortly after this. But Dr. John Dover Wilson's work on the successive volumes of the „New Shakespeare“, begun in 1919 and after 1939 greatly retarded by five years of war, claimed his first allegiance, so that it was not until 1961, when the last play in the canon had been dispatched to Cambridge, that he could find leisure and a free mind for the completion of his book. 25 s.

Robert Donington

Wagner's „Ring“ and Its Symbols. The Music and the Myth. This study applies to the music as well as to the myth of the „Ring“ the results of recent combined work in mythology, anthropology and depth psychology. With 91 music examples. 42 s.

Josef Rufer

The Works of Schoenberg. A Catalogue of his compositions writings and paintings. What Köchel and Einstein did for Mozart, Professor Rufer has done for Schoenberg. He has scrupulously catalogued the composer's published and unpublished works, his editions and arrangements, sketches and drafts. Letters referring to a particular work form part of the text. (With 12 pages of half-tone illustrations, 4 of which are in colour, and 24 pages of music facsimiles). 63 s.

Igor Stravinsky and Robert Craft

Conversations with Igor Stravinsky. 21 s.

Abraham Horodisch

Picasso as a Book Artist. 42 s.

Epstein Drawings. With Notes by Lady Epstein and an Introduction by Richard Buckle. 50 s.

Sergei M. Eisenstein

The Film Sense. 15 s.

ALL'INSEGNA

DEL PESCE D'ORO

MILANO - VIA MELZI D'ERIL 6 - TEL. 90461

Для читачів, які володіють італійською мовою, «На горі» рекомендує такі публікації цього ексклюзивного видавництва:

T. S. Eliot

Animula. Tre poesie tradotte da Eugenio Montale. Seconda edizione 1962. L. 500.

La figlia che piange. Trad. da Eugenio Montale. Alle quattro su il vento si levò. Trad. da Giorgio Bassani. (Poeti stranieri del '900. Tradotti da poeti italiani. A cura di Vanni Scheiwiller. [1956]).

OTHER TRANSLATIONS :

German translation of „The Waste Land“ — by Ernst Robert Curtius („Das wüste Land“, 1927), „Murder in the Cathedral“ by Rudolf Alexander Schröder („Mord im Dom“) and by Ida Görres-Coudenhove („Der Mord im Münster“), different works by Erich Kästner, Hans Hennecke, Hanns Edgar Zapp, Hans Feist, Gerhard Hensel, & others.

„The Waste Land“ in the Polish version: „Ziemia jałowa“. Autoryzowany przykład Czesława Miłosza ponownie opracowany przez tłumacza. „Kultura“, 2-3 (52-53), Paris, 1952.

A translation into Hindi of „The Waste Land“ and other poems by Vishnu Khare, published by Prafulla Chandra Das, Cuttack, Orissa (India), 1960. (With a reproduction from the Ukrainian edition of T. S. Eliot's Selected Works, 1955.)

ЗМІСТ:

Про видання (ред.) [7]

ВБИВСТВО У СОБОРІ (Зенон Тарнавський) [9]

Додаток [64]

СПУСТОШЕНА ЗЕМЛЯ (Ігор Костецький) [65]

ВЕЛИКОПІСНА СЕРЕДА (Вадим Лесич) [89]

ПОДОРОЖ ТРЬОХ МУДРЕЦІВ (Вадим Лесич) [96]

Бібліографічні дані [98]

ВИДАННЯ «НА ГОРІ»

Серія «Світовий театр»

Оскар Вайлд: САЛОМЕЯ (переклад: Богдан Лепкий, в опрацюванні)

Вільям Шекспір: РОМЕО ТА ДЖУЛЬЄТТА (скорочений для сцени переклад: Ігор Костецький)

Вільям Шекспір: МАКБЕТ; КОРОЛЬ ГЕНРІ IV (переклад: Теодосій Осъмачка)

Жан Ануй: АНТИГОНА (переклад: Женя Васильківська)

Поль Кльодель: БЛАГОВІСТЬ МАРІЇ (опрацьований для сцени переклад: Марта Калиговська)

Ігор Костецький: ТЕАТР ПЕРЕД ТВОЇМ ПОРОГОМ. Три п'єси: СПОКУСИ НЕСВЯТОГО АНТОНА; БЛИЗНЯТА ЩЕ ЗУСТРІНУТЬСЯ; ДІЙСТВО ПРО ВЕЛИКУ ЛЮДИНУ

